

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

Klára Hartlová

Psychologické pojetí viny v díle Karla T. Jasperse

Psychologic concept of guilt in the work of Karl T. Jaspers

Praha 2015

Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Kebza, CSc.

Ráda bych zde poděkovala prof. PhDr. Vladimíru Kebzovi CSc. za cenné připomínky, laskavé vedení a ochotu, se kterou se mé bakalářské práci věnoval.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30.4.2015

.....

Klára Hartlová

Abstrakt

Bakalářská práce popisuje pojetí viny v díle německého psychologa a filosofa Karla T. Jasperse. V první části se věnuje představení Karla Jasperse jakožto autora a myslitele, v druhé kontextu vzniku Jaspersova vlastního myšlení s přihlédnutím k důležitým myslitelům, kteří jej ovlivnili. Třetí část podrobně rozebírá Jaspersovo zásadní dílo Otázka viny, přičemž je kladen důraz na morální a metafyzickou vinu. Čtvrtá část se věnuje problematice kolektivní viny a Jaspersově uchopení této otázky, jakož i reakcemi dalších autorů. V páté části je rozpracován pojem svědomí a jsou tak doplněny některé otázky vyvstávající z Jaspersova díla. V empirické části je proveden návrh výzkumu s názvem Vnímání pojmu svědomí u psychologů.

Klíčová slova: vina, Karl Jaspers, svědomí, psychologie, filosofie

Abstract:

The bachelor thesis describes the concept of guilt in the work of German psychologist and philosopher Karl T. Jaspers. The first part is dedicated to introducing Karl Jaspers as author and thinker, the second part will be elaborating on the context of his own thinking in the light of important thinkers who influenced him. The third part analyses in detail Jaspers's fundamental work *The Question of German Guilt*, while emphasizing moral and metaphysical guilt. The fourth part is dedicated to the issue of collective guilt and Jaspers's view of this matter and the reactions of other authors. In the fifth part is developed the concept of conscience, which partly answers some of the questions raised in Jaspers's work. In the empirical part a research project *Perceiving of the Concept of Conscience by Psychologists* is being proposed.

Key words: guilt, Karl Jaspers, conscience, psychology, philosophy

Obsah

Úvod

1. Představení Karla Jaspersa jakožto myslitele a autora.....	7
1.1 Psychologie jako výchozí pozice pro Jaspersovo myšlení.....	8
1.2 Dobový kontext vzniku knihy Otázka viny.....	10
2. Kontext a vlivy Jaspersova myšlení.....	15
2.1 Existenciálníismus jako filosofický směr.....	15
2.2 Kant a kategorický imperativ jako základ současného morálního myšlení.....	16
2.3 Kierkegaard a Jaspers.....	17
2.4 Jaspers a teismus.....	18
2.5 Mezní situace v Jaspersově myšlení.....	20
2.6 Jaspers a Heidegger.....	21
3. Představení knihy Otázka viny (Příspěvek k německé otázce).....	23
3.1 Co v nás probouzí vinu?	23
3.2 Typologie viny a důsledky jednotlivých typů.....	24
3.2.1 Vina kriminální.....	24
3.2.2 Vina politická.....	25
3.2.3 Vina morální.....	25
3.2.4 Vina metafyzická.....	26
3.3 Otázka soudce - Kdo soudí? Kdo je posuzován?.....	27
3.4 Jaspersův pohled na násilí a právo.....	28
3.5 Možnosti omluvy a očisty.....	29
3.5.1 Omluva viny a její rizika.....	29
3.5.2 Možnosti očisty.....	30

4. Kolektivní vina.....	32
4.1 Kolektivní vina a sociální identita.....	32
4.1.1 Německá národní identita.....	33
4.2 Nebezpečí kategorizace kolektivní viny.....	33
4.3 Hannah Arendtová a kolektivní zodpovědnost.....	34
4.4 Viktor Frankl a jeho náhled na problematiku kolektivní viny.....	35
5. Problematika svědomí.....	37
5.1 Psychoanalytické uchopení svědomí.....	37
5.2 Svědomí a náboženství.....	40
5.3 Kořeny svědomí podle Genealogie morálky.....	41
6. Návrh výzkumného projektu - Vnímání pojmu svědomí u psychologů.....	43
6.1 Úvod.....	43
6.2 Cíle a hypotézy.....	43
6.3 Charakteristika výzkumného souboru.....	44
6.3.1 Metody sběru dat.....	44
6.3.2 Procedura sběru dat.....	44
6.4 Vyhodnocení dat.....	44
6.5 Diskuse.....	45
Závěr.....	48
Použitá literatura.....	49

Úvod

Tato práce se zabývá myšlením a prací Karla Jaspersa, přičemž je kladen důraz na jeho nejproslulejší dílo *Otázka viny*. Kladu si zde za cíl popsat kořeny jeho myšlení v souvislosti s vinou a svědomím, dále pak jeho ideje ohledně kolektivní viny německého národa po druhé světové válce a viny obecně. Také se zaměřím na psychologické a filosofické myslitele, jejichž myšlenky mohou doplnit Jaspersovo nazírání této problematiky. Práce bude rozdělena na pět částí a bude doplněna návrhem na výzkum.

V první části se budu věnovat Jaspersově životu, převážně jeho psychologickým kořenům na universitě v Hilderbergu. Také se zde zaměřím období druhé světové války a Jaspersovo prožívání této doby, neboť právě doba a Jaspersovy osobní zkušenosti měly vliv na napsání knihy *Otázka viny* a na utáření jeho názorů. V druhé části své bakalářské práce se zaměřím kontext a vlivy Jaspersova myšlení a objasním zde některé pojmy, které jsou pro pochopení Jaspersova uchopení problematiky viny důležité. Zaměřím se zde na vliv Kirkegaardova teismu a Kantova kategorického imperativu či na Jaspersův vztah s Heideggerem. Objasním zde Jaspersovo uchopení Boha či jeho pojem mezní situace, což je, jak věřím, pro pochopení jeho stanoviska zásadní.

Dále se budu věnovat samotné knize *Otázka viny*. Podrobně rozepíši Jaspersovy názory na problematiku viny na pozadí druhé světové války a pokusím se zachytit veškeré hlavní myšlenky obsažené v tomto díle. Osvětlím Jaspersovu kategorizaci viny a důvody, které ho k ní vedly, přičemž se budu soustředit převážně na vinu morální a metafyzickou. Zaměřím se na problematiku soudce - Kdo soudí? Kdo je posuzován? či na Jaspersův vztah k právu a k násilí. Důraz bude kladen na téma kolektivní viny, které bude věnována samostatná kapitola. Pojem kolektivní viny podrobím kritice Viktora Frankla či Hannah Arendtové, kteří podobně jako Jaspers nazírali na problematiku viny skrze optiku druhé světové války, avšak došli k rozdílným závěrům.

V páté části podrobím Jaspersovo myšlení kritickému pohledu a pokusím se doplnit odpovědi na otázky související s vinou a svědomím, které Jaspers řeší jen okrajově. Jak se vyvinula morálka? Z čeho pramení rozlišení dobra a zla? Na místě, kde Jaspers spoléhá na intuici a na sounáležitost jakožto na neoddiskutovatelný fakt, přichází jiní myslitelé s propracovanými systémy teorií, které mohou poskytnout odpovědi na tyto otázky.

1. Představení Karla Jaspere jakožto myslitele a autora

Karl Jaspers byl německý filosof a psychiatr, řadící se k významným myslitelům filosofie existence. Za nejzákladnější předměty jeho zájmu se dají považovat problémy existence a transcendence – jeho filosofie byla vždy filosofií nanejvýš osobní, musí být žita a prožívána¹ Jeho myšlení je dodnes hodno naší pozornosti, neboť je zakotveno v povinnosti propojovat vlastní život a myšlení s tím, co je přesahuje. Pátrání po přesahu lidského života jej nutně přivedlo k morálním otázkám lidského soužití i samotné lidské existence. Pevně věřil, že jeho myšlení po něm samém vyžaduje plnou odpovědnost za jeho činy a vždy se podle této své víry snažil zachovat. Toto se projevilo především v jeho bytostném odporu proti nacistickému režimu, možná však ještě výrazněji v lásce a věrnosti k jeho ženě, kterou se rozhodl neopustit i přes reálnou hrozbu deportace do koncentračního tábora. Toto může být doloženo jeho velice emocionálně silnými úvahami o lásce, smrti a věrnosti: „*Jestliže Gertrud nemohu ochránit před násilím, pak musím zemřít také – to je prostá hrdost muže. Není to však rozhodující a ani zdaleka to nestačí. Moje filosofie by nebyla ničím, kdyby na tomto rozhodujícím místě selhala. Vzájemná věrnost je buď v některých situacích absolutní, nebo není vůbec.*“²

Po maturitě na humanistickém gymnáziu se rozhodl na přání otce studovat práva v Heidelbergu a Mnichově, studium ho však nezaujalo, proto začal již v této době navštěvovat přednášky z dějin umění a filosofie. Studium práv tedy ukončil s rozhodnutím stát se psychiatrem. Úspěšně vystudoval roku 1908 a rok na to začal působit jako volontér na psychiatrické klinice v Heidelbergu, která v tehdejší Německu patřila údajně k nejlepším.³

1.1 Psychologie jako výchozí pozice pro Jaspersovo myšlení

V této době patrně poprvé vyvstal jeho zájem o psychologii a problémy morálních aspektů psychiatrické péče a přístupu k pacientům. Zabýval se především vývojem a procesy psychických onemocnění, pojmem demence či klamnými vjemy. Výrazný vliv na jeho myšlení měla v tomto období duchovědná psychologie Wilhelma Diltheye – na základě jeho myšlenek v psychopatologii ostře oddělil, co je vysvětlitelné a co je pochopitelné. Metoda explanace se zabývá klinickou realitou podobně jako fyzici studiem hmoty – dává důraz na kvantifikaci intelektuální kapacity či na měření koncentrace neurotransmiterů v moči. Metoda porozumění je naopak značně obecnější.

---

1 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

Přímo vyžaduje celistvý pohled na jednotlivé fenomény (jako jsou například pocity a emoce) a potlačení pokušení je nutně kvantifikovat. Klade důraz především na význam, smysl daného projevu⁴. Porozumění má dle Jasperse více rovin – rozčlenil jej na porozumění statické, genetické a komplexní.⁵ Statické porozumění fenoménům se orientuje především na přiblížení duševních, pacientem vědomě prožívaných stavů, na jejich popis a diferenciaci.⁶ Generické porozumění vyžaduje vcítění se do daného člověka a pochopení jeho motivů a souvislostí vzniku určitých psychických jevů. Komplexní typ má napomoci chápání individuality a duševního života jedince v jeho celistvosti.⁷ Právě zvýšený důraz tehdejší psychiatrie na explanaci byl patrně jedním z motivů, které přiměly Jasperse nakonec psychiatrickou praxi opustit.

V roce 1913 se Jaspers habilitoval u Wilhelma Windelbanda pro obor psychologie svou prací *Všeobecná psychopatologie*. Toto dílo je podrobnou reflexí tehdejších přístupů k psychopatologii a integrací vědeckých a humanitních přístupů k problému.⁸ Ráz této práce je spíše filosofický a psychiatrickým otázkami v nejvlastnějším slova smyslu se zabývá spíše okrajově. Jaspers zde vyzdvihává terapeutickou hodnotu filosofie (což bychom z psychologického hlediska mohli označit za motiv, který se line celým jeho životním dílem).⁹

V této práci také Jaspers důkladně rozpracovává výše zmíněnou myšlenku protikladu porozumění a vysvětlení. Jaspers zde otevírá problematiku subjektivního vnímání a zkušenosti – zabývá se zde problematikou popisu a pojmenování duševních pochodů a jejich poruch. Přichází zde s myšlenkami, že vědění se skládá pouze z psychologických daností a že nelze získat koncepty z ustálených popisů, je tedy nutné přistoupit k fenomenologické analýze, která nám k tomuto popisu poskytne patřičné nástroje a prostředky.¹⁰ *Všeobecná psychopatologie* se však i přes svou komplexnost a originální pohled na problematiku vnímání psychiatrického onemocnění dočkala v tehdejší době ve světě pouze malého ohlasu.¹¹

Jeho dalším psychologickým spisem (ve kterém je však také patrné jeho značné směřování k existenciální psychologii) je jeho kniha *Psychologie světových názorů*. Jaspers se zde zabývá uměním, náboženstvím či ideologií – dle jeho názoru jsou to právě tyto fenomény, které nám

---

4 Fuchs, T., Breyer, T., Mundt, Ch. (2014). *Karl Jaspers's Philosophy and Psychopathology*. New York: Springer.

5 Havelka, M. *Karl Jaspers: Život a dílo*. In: Jaspers, K. (2000). *Šifry transcendence*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 Fulford, K., Davies, M., Gipps, R., Graham G. (2013). *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry*. Oxford: Oxford University press.

9 Havelka, M. *Karl Jaspers: Život a dílo*. In: Jaspers, K. (2000). *Šifry transcendence*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

10 Kendler, K., Parnas, J., (2008). *Philosophical Issues in Psychiatry: Explanation, Phenomenology and Nosology*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

11 Tamtéž.

umožňují vidět celek.¹² Jaspers se zde tedy snaží o uchopení a porozumění života vcelku (zde můžeme snadno vysledovat souvislost s jeho komplexním porozuměním z Všeobecné psychopatologie). Nabádá k tomu, že k tomto porozumění je možno dospět skrze hraniční situace, skrze poslední síly člověka. Pojednává zde poprvé o mezních situacích, což je pojem, který bude v jeho díle hrát později významnou roli.¹³ Dává na srozuměnou, že člověk je závislý na orientaci ve světě, na obrazech celku, které si vytváří, a na ultimátních principech své existence.¹⁴ Termín světový názor (Weltanschauungen) pro něj vyjadřuje něco víc než jen vědění. Jedná se o způsob, jakým člověk hodnotí jevy okolo sebe, o vodítko, podle kterého rozpoznává a určuje, co má pro něj absolutní hodnotu a nechává se ve svých akcích vést ultimátními principy. Jedná se o vnitřní postoj, který má vztah k tomu, co je možno poznat.¹⁵

Dle Jasperse se každý světový názor skládá ze statických elementů a z vlastních obrazů světa (smyslově-prostorových, sebereflexivních či entuziastických). Statické elementy mají sebereflexivní povahu, jsou předmětně zaměřené a jako takové ovlivňují obecné způsoby chování člověka. Samotné světové názory jsou pak objektivizacemi, které ovlivňují jednotlivé postoje.¹⁶ „Vůči nim přesahující, transcendentální charakter mají ovšem procesy, které vytváří obecný život lidského ducha, ony duchovní síly, pro které a ze kterých se obě tyto složky, statická a objektivovaná, spojují do celků.“¹⁷

1.2 Dobový kontext vzniku knihy Otázka viny

"Jestliže tyto věci, z nichž lidstvo jímá hrůza a děs, napáchali prostě němečtí lidé, desetitisíce, statisíce, a co kdy žilo po Německu, stojí tu jako cosi odporného, jako příklad zla. Jaké to bude vědomí, že člověk je příslušníkem národa, jehož dějiny nesly přímo v sobě toto úděsné selhání, národa, který sám od sebe zešílel, který duševně shořel..."¹⁸

Politické změny v Německu po roce 1933 hluboce osobně zasáhly nejen samotného Jasperse, ale i celou Heidelberskou univerzitu. Docházelo ke striktnímu vylučování z univerzitního prostředí všech, kteří byli politicky nepohodlní či byli shledáni židovského původu. Mnoho z Jaspersových blízkých přátel bylo z univerzity vyloučeno, například Gustav Radbruch, psychiatr

12 Wautischer, H., Olson, M. Walters, G. (2012). Philosophical Faith and the Future of Humanity. Dordrecht: Springer.

13 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

14 Wautischer, H., Olson, M. Walters, G. (2012). Philosophical Faith and the Future of Humanity. Dordrecht: Springer.

15 Tamtéž.

16 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

17 Tamtéž.

18 Mann, T. (1986). Doktor Faustus. Praha: Mladá fronta. str. 505.

Franz Karl Wilmanns a mnoho dalších. Děkaní univerzity byli pečlivě vybíráni na základě jejich politických přesvědčení. Židovští studenti sice ještě v této době mohli dostudovat, nicméně již nebyli přijímáni do Německé studentské asociace.¹⁹

Sám Jaspers, ačkoliv o nacistickém hnutí zpočátku prohlašoval, že *to celé je opereta*, se po Hitlerově nástupu k moci snažil chovat nenápadně. Aby vyhověl nastupujícím režimu, zastavil své výpady proti „rasovému blouznění“, což byl patrně jeden z důvodů, proč mohl zpočátku stále publikovat.²⁰ Brzy se však i přesto dostal do pozornosti nacistů a na univerzitě začal být považován za nespolehlivého – „...dovolil si například přednášet o filosofických a politických problémech ve starozákonních knihách Jeremiáš a Jób a celé týdny věnoval se studenty pozornost dílu Spinozovu.“²¹

Jaspers, který byl zastáncem svobody myšlení a jednání, byl přirozeně silně proti nacistickému režimu. Své myšlenky formuloval v knize Duchovní situace doby (Die geistige Situation der Zeit), kde se silně vymezil proti jakékoliv síle, která by omezovala osobní svobodu jedince a jeho právo se samostatně rozhodovat. Jaspers zde poukazuje na nebezpečí masové společnosti poháněné nacionalismem: „*Nacionalizační snahy na celém světě jsou netolerantnější než kdy dřív, ale národ je v nich je průměrností jazyka v asimilaci na jeden nivelizující typ. Národ přestává být pravým lidem, kde je vnucen do nesvobody tohoto způsobu sebevědomí.*“²² Tato masovost je dle jeho názoru něčím nepřipustným, něčím, co dusí svobodného ducha člověka a brání mu v rozvoji. Vše se stává uniformním – a jedinec je tak vytržen z úsilí hledání sebe sama, své individuality a transcendence. „*Masa chce ve mně něco, čím nejsem. Chce po mě, abych přičítal platnost tomu, co je vítané druhým*“²³ Je pozoruhodné, že až do roku 1933 zůstal Jaspers politickými událostmi odehrávajícími se v Německu spíše nedotčen. Přestože Duchovní situace doby byla publikována pouze dva roky před nástupem Hitlera k moci, nalezneme v ní velice málo odkazů přímo k hnutí nacionálního socialismu. Jaspers sám později přiznal, že byl v tomto směru velice naivní a že sám sebe klamal utěšujícími myšlenkami.²⁴

Není překvapivé, že byl Jaspers kvůli svým myšlenkám shledán tehdejšími nacistickým režimem nepohodlným. Poté, co se situace na Univerzitě dále vyostřovala, se Jaspers v roce 1935

---

19 Wisser, R., Ehrlich, L. (1993). Karl Jaspers: Philosopher among philosophers. Würzburg: Köningshausen und Neumann.

20 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

21 Tamtéž, str. 19.

22 Jaspers, K. (2008). Duchovní situace doby. Praha: Academia.

23 Tamtéž, str. 73.

24 Clark, W. (2006). Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II. Lanham: Lexington books.

pod tlakem okolností sám zřekl vedení semináře. Brzy na to, v roce 1937, byl režimem odvolán ze své pozice, přičemž oficiálním důvodem bylo zjednodušení správy filosofického úřadu,²⁵ neboť režim si zatím nemohl dovolit proti němu jakožto v té době již světoznámému mysliteli otevřeně vystoupit. V roce 1938 mu bylo zakázáno publikovat.²⁶

Kvůli židovskému původu své ženy Gertrud Jaspersové, rozené Mayerové, brzy nebyla ohrožena jen Jaspersova akademická kariéra, ale také život obou manželů. Jaspers se tedy, ve snaze ochránit svou ženu Gertrud, rozhodl pro emigraci ze stále se radikalizujícího Německa. Usiloval například o místo po G. Freytagovi v Curychu či v roce 1938 dostal pozvání k profesuře do Istanbulu. Jeho emigraci se snažilo napomoci mnoho jeho přátel – například Thomas Mann či Albert Einstein se snažili o jeho urychlený odchod do USA či se ho v roce 1939 snažil etnolog Lévy-Bruhl převést do Paříže.²⁷ Všechny tyto pokusy však selhaly, neboť byly znemožněny z oficiálních míst. Basilejský lékař L.A. Vischer se snažil v roce 1941 zajistit Jaspersovo povolání na tamní univerzitu. Německé úřady však zakázaly jeho manželce, aby odcestovala s ním, Jaspers se tedy i přes hrozbu deportace rozhodl v nacistickém Německu zůstat. Podnikl veškerá možná opatření – paní Jaspersová se jeden čas ukrývala u rodinného přítele Emila Henka pod jménem Wittmannová a na jejich nočních stolcích bylo neustále připraveno cyankali jako prostředek nevyšší nouze.²⁸

Jaspers nikdy otevřeně nepodporoval nacistický režim, zároveň proti němu však nikdy veřejně nevystoupil, jako například Thomas Mann. Rozhodně nikdy aktivně nebojoval proti Nacionálnímu socialismu, jak řekl v roce 1946 autoritám amerických okupačních jednotek.²⁹ V roce 1934, stejně jako všichni němečtí státní zaměstnanci včetně Židů, složil přísahu věrnosti Hitlerovi. Sám později přiznal svému příteli Golo Mannovi, že kromě této příležitosti uznal Hitlera ve svém životě již jen jedinkrát – v roce 1936, kdy byl na přednášce v Zürichu osloven reportérem *Zürcher Zeitung*, který po něm žádal, aby veřejně vystoupil proti Hitlerovi a nacismu. Jaspers však kvůli své osobní situaci odmítl a sdělil mu, že složil přísahu Hitlerovi.³⁰ Ve své Filosofické autobiografii přiznal, že „*po dvanáct let bezmocně sledoval, plně obezřetný a opatrný, gestapo a nacistické authority, rozhodnut neuchýlit se k žádnému činu, který by nemohl být plně obhájen*“ (Clark, 2006).

---

25 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

26 Tamtéž.

27 Tamtéž.

28 Tamtéž.

29 Clark, W. (2006). Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II. Lanham: Lexington books.

30 Tamtéž.

Po dobu války se Jaspers stáhl do ústraní. Po celou dobu doufal v porážku Hitlerova Německa, neboť to jediné by dle jeho názoru dávalo možnost Němcům znovu nalézt své kořeny a obnovit tak jejich existenci.³¹ Během této doby však nepřestával pracovat a zabýval se myšlenkami, které měly později vykrystalizovat v soubor úvah, jenž dopomoci ke znovuzrození poválečného Německa. Pro Jasperse bylo období Třetí říše obdobím reflexe. Začal přemýšlet o původu krize, která vedla k druhé světové válce a o možných prostředcích regenerace. Do hlouby se zabýval Starým zákonem a indickou či čínskou filosofií a přestože nemohl publikovat, pokračoval ve psaní. Jako důvod uvedl, že psaní pročišťuje jeho myšlenky a také, pokud by nastal převrat, nehodlá nově nastalé situaci čelit s prázdnýma rukama.³²

Od svého přítele Emila Henka, který byl upozorněn na přípravy akcí proti „smíšeným manželstvím“, obdržel Jaspers na jaře roku 1945 informaci, že v rámci „konečného řešení“ jsou on i jeho žena Gertrud určeni ke transportu do koncentračního tábora na den 14. dubna. K tomu však nakonec nedošlo, neboť již 30. března dorazily do Heidelbergu americké jednotky.³³

Již před koncem války si Jaspers poznamenal do svého deníku: „*Kdokoliv přežije válku se musí rozhodnout, jakému úkolu věnuje zbytek svého života.*“³⁴ Jaspers byl odhodlán věnovat svůj život pomoci Německu znovu vybudovat svůj život intelektuální. Byl si plně vědom toho, že výzvy, které předloží poválečné období, budou nepochybně vzbuzovat mnoho obav a k jejich překonání bude zapotřebí více než abstraktní filosofie a zastřená kritika. Pokud má pomoci ke změně, bude muset mluvit jasně a k tak široké skupině lidí, jak jen to bude možné.³⁵ V jednom ze svých dopisů Hannah Arendtové napsal: „*Filosofie se musí stát konkrétní a praktickou, avšak bez toho, aby byl jen na chvíli zapomněla na své kořeny.*“³⁶ V atmosféře takovýchto myšlenek tedy vznikalo Jaspersovo snad nejdiskutovanější dílo, *Otázka viny*.

I přes svou dedikaci k pomoci německému národu se Jaspers společně se svou ženou rozhodl v roce 1947 přijmout pozvání k působení na basilejské univerzitě. Jaspers odcházel z Německa s pocitem, že vzhledem ke svému věku, zdraví a reputaci na této půdě vše, co bylo v jeho

---

31 Clark, W. (2006). *Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II*. Lanham: Lexington books.

32 Tamtéž.

33 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). *Šifry transcendence*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

34 Clark, W. (2006). *Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II*. Lanham: Lexington books. str. 54.

35 Clark, W. (2006). *Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II*. Lanham: Lexington books. str. 55.

36 Tamtéž, str. 70.

silách a že to, co ještě může poskytnout, může být stejně tak dobře předáno ze Švýcarska. Věřil, že snad může Německu lépe posloužit za jeho hranicemi, jako jakýsi velvyslanec své situace.³⁷ Jeho rozhodnutí odejít do Basileje bylo podle jeho vlastních slov nemálo ovlivněno jeho starostí o Gertrudinu spokojenost. „*Jednak tehdy údajně neměl odvahu, aby svou ženu, která „nesmírně trpěla příznaky minulosti“, nechával nadále žít v Německu, kde vycházela najevo děsivá pravda o holocaustu, a vedle toho v hektických poválečných letech sám toužil po klidu a svobodě pro své filosofování*“³⁸

Jaspersovo rozhodnutí opustit Německo a odjet do Basileje bylo poměrně pochopitelně přijato tehdejší německou společností s nevolí. Mnoho jeho přátel orodovalo za to, aby zůstal v Heidelbergu. Jeden z jeho nakladatelů, Ferdinand Springer, vyslovil názor, že své těžkosti překoná pouze pokud zůstane v Heidelbergu a neodejde do Švýcarska. Jaspers se setkal i s názory, které explicitně deklarovaly, že je zrádce a zběh – vždyť právě on se zavázal reprezentovat a vytvářet lepší Německo, právě on vznesl a formuloval otázku viny německého národa takovým způsobem, že se s tímto břemenem musel vypořádat každý Němec.³⁹ Jaspers se snažil ujistit veřejnost, že v jeho rozhodnutí opustit Německo nemají hledat symboliku a že jeho odchod není znakem toho, že je opustil, ale pouze nevyhnutelný důsledek jeho špatného zdraví a mnoha zahlcujících povinností.

---

37 Clark, W. (2006). Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II. Lanham: Lexington books.

38 Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. str. 37.

39 Clark, W. (2006). Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II. Lanham: Lexington books.

2. Kontext a vlivy Jaspersova myšlení

2.1 Existencialismus jako filosofický směr

Existencialismus je směr myšlení, který je nesnadno definovat – jeho jednotliví představitelé se často rozcházejí v naprosto zásadních otázkách. Přesto jsou zde jisté unifikující prvky – „*filosofie existence představuje již od Kierkegaardových dob zvláštní cestu „subjektivních myslitelů“, kteří spojují vyjasnění vlastního existování se zkoumáním bytí předcházejícího jakémukoliv myšlení*“⁴⁰ Tento směr vznikl jako reakce na opomínání otázky existence pozitivistickým myšlením a na nekritickou víru ve vědu. Filosofie existence znovu vynáší na výsluní otázky bytí a nicoty, Boha, transcendence a existence.⁴¹

Současný způsob myšlení na existencialismus nahlíží jako na směr, který vyzdvihuje konečnost a pesimistické a tragické stránky života. Tento směr se skutečně zabývá úzkostí, konečností a mezními zkušenostmi v životě člověka, zároveň však také hledáním smyslu a transcendentními zkušenostmi.⁴² Existence, tedy subjektivní způsob bytí (který Heidegger terminologicky označuje jako *Dasein* – *pobyt*), je schopna překročit neboli transcendovat jsoucnost v celku, což znamená, že se schopna vztahovat se k jeho bytí, které již není něco jsoucího.⁴³ Právě tato schopnost transcendence a její vztah k bytí se ocitl ve středu zájmu některých filosofů existence. „*Filosofie se vyznačuje právě tím, že zkoumá jsoucí jako jsoucí, tedy jsoucí v jeho bytí – zkoumá to, co činí jsoucnost jsoucím, tedy zkoumá bytí. Filosofie je ontologie.*“⁴⁴

Základním polem zkoumání existencialismu není nějaké univerzální „transcendentální vědomí“, abstraktní obecnost, nicméně konkrétní zkoumání existence, zkoumání toho, jak jsem.⁴⁵ Filosofie existence se tedy stává filosofií neakademickou, neuniverzitní a dokonce v mnoha případech (zejména u některých francouzských představitelů tohoto směru) ani filosofií být nechce – pokud má být filosofie něčím abstraktním, všeobecným či univerzálním. Odmítají práci filosofie pomocí všeobecných pojmů, neboť se jedná o zachycování zkoumaného, kterému se existence nutně vymyká a vzpírá.⁴⁶ Existence je pro tyto myslitele něčím výsostně subjektivním, nemůže být

---

40 Janke, W. (1995). *Filosofie existence*. Praha: Mladá fronta.

41 Tamtéž.

42 Tamtéž.

43 Petříček, M. (1997). *Úvod do současné filosofie*. Praha: Herrmann a synové.

44 Tamtéž, str. 57.

45 Tamtéž.

46 Tamtéž.

proto svázána do pojmů, jejichž podstata tkví právě v objektivitě. Nepoznáváme ji tedy skrze měření a objektivitu, jde zde spíše o porozumění tomu, co znamená být člověkem, které se může uskutečnit i skrze mýtus či literaturu. Z tohoto myšlenkového základu tedy plyne jistá inklinace některých představitelů tohoto směru (Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Gabriel Marcel), nepsat jen práce, které bychom mohli v tradičním pojetí označit za filosofické, ale i volnější eseje či čistě literární díla.⁴⁷

2.2 Kant a kategorický imperativ jako základ současného morálního myšlení

Jedním z klasických filosofů, kteří nepochybně ovlivnili nazírání Karla Jasperse na vinu, odpovědnost a svědomí, byl Immanuel Kant a jeho kategorický imperativ. Kant ve své Kritice praktického rozumu konstatoval, že duchem doby je pragmatismus, který jedinci velí se starat pouze o své vlastní zájmy a potřeby na úkor ostatních.⁴⁸ Zároveň však shledával neutuchající zájem člověka o morální hodnoty - připouští, že jedince k tomuto nežene žádný pragmatický zájem (neboť pragmatismus by znemožňoval kategorický imperativ), přece se touto problematikou zabývá.⁴⁹

Kant se tedy snažil formulovat takový mravní zákon, který by platil bez rozdílu pro každého člověka, nezávisle na jeho majetku, vyznání či společenském stavu. Takový, který nebude jen fúzí zákazů a příkazů určité privilegované skupiny vládnoucí vrstvy - jeho kategorický imperativ se zakládá na svobodném rozhodnutí a rozumné rozvaze.⁵⁰

Pro Kanta je nutným předpokladem morálního chování dobrá vůle - za kritérium pro posuzování mravního jednání tedy považuje především motivy a vůli jednat správně, nikoliv praktické výsledky naší činnosti či nečinnosti.

Kategorický imperativ má u Kanta dvojí povahu - na jedné straně vyžaduje po jedinci svobodnou vůli, svobodné rozhodnutí se jím řídit, na straně druhé má povahu zákona, který musí být uposlechnut za všech okolností. Kant tedy formuluje racionální, nadosobní zákon, kterým se musejí řídit veškeré rozumné a morální bytosti: *"Jednej je podle té maximy, od níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem."*⁵¹ Významově je tento zákon blízký reciproční morálce - nečiň ostatním to, co nechceš, aby oni činili tobě. Toto pravidlo se však jedná činů, zatímco Kant

47 Petříček, M. (1997). Úvod do současné filosofie. Praha: Herrmann a synové.

48 Kant, I. (1996). Kritika praktického rozumu. Praha: Svoboda.

49 Kant, I. (1990). Základy metafyziky mravů. Praha: Svoboda.

50 Tamtéž.

51 Tamtéž, str. 84

svůj kategorický imperativ staví především na vůli jednat určitým způsobem.

V rámci vyjasnění tohoto kategorického imperativu nabídl Kant ještě několik dalších formulací (ačkoliv byl přesvědčen, že kategorický imperativ existuje jen jeden) - jedna z nich zní: *"Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikoliv pouze jako prostředek."*⁵² Tato formulace zdůrazňuje hodnotu lidského života a nutnost projevovat mu náležitou úctu a zachovat jeho důstojnost. Jedinec pro morálního a rozumného člověka nemůže být pouze prostředkem k dosahování jeho cílů - cílem je zde samotná lidskost.

Kategorický imperativ je pro Kanta objektivní stanovou - konceptem povinnosti. Jako subjektivní stanovou bychom pak mohli označit svědomí - subjektivní stanovy zahrnují právě city či inklinace jednat podle morálního práva. Pokud je člověk svobodný, může se vždy rozhodnout, jakým způsobem bude jednat. Kant na základě této premisy nazývá svědomí "fenoménem charakteru", neboť vidí úzké propojení mezi funkcí svědomí a charakterem daného jedince. Tento fenomén je daný člověku jím samým, jedná se tedy o subjektivní fenomén. Svoboda jako základ pro morální právo vytváří možnost pro to, aby jedinec vůbec mohl jednat podle tohoto práva. Kategorický imperativ tedy stanovuje člověku to, čím morální právo je. Svědomí se více vztahuje ke specifické situaci, v níž se daný jedinec nachází - nabádá ho, aby podle tohoto morálního práva jednal.⁵³

2.3 Kierkegaard a Jaspers

Jedním z filosofů existence, kteří nepochybně ovlivnili Jaspersovy názory, byl Soren Kierkegaard. Jedním z přínosů tohoto myslitele k vývoji světové filosofie byla rehabilitace opovrhované kategorie jednotlivce. Je třeba začít právě zde, neboť existující bytosti jde v jejím bytí o její bytí – bytí, o které mně jako existujícímu jde, je vždy moje, neboť způsobem svého existování mohu sebe sama získat či naopak ztratit. Jednotlivec je tedy odpovědný sám za sebe, neboť sám stojí i před Bohem.⁵⁴ Je tedy potřeba proniknout průměrnou davovostí, která individualitu rozmělnuje. Dle Kierkegarda naše každodenní existování formují kategorie jako dav, nivelizace, veřejnost a tisk. Mít moc znamená propagací na svou stranu získat velký počet lidí. *„Všude, kde jsou politická moc, společenská čest, ekonomický prospěch a vůbec pozemské blaho velkého*

52 Kant, I. (1990). Základy metafyziky mravů. Praha: Svoboda. str. 91

53 Ward, M. (2003). Conscience in Kantian Ethics. Brigham: Brigham Youth University

54 Janke, W. (1995). Filosofie existence. Praha: Mladá fronta.

Kierkegaard přichází s anititezí: dav je nepravda, neboť zabraňuje autentičnosti existence jednotlivce. Dav připravuje jedince o jeho zodpovědnost a propůjčuje mu roušku anonymity – tato anonymita může být příjemná, neboť člověka zbavuje odpovědnosti. Jednotlivec se v davu zbaběle schovává. ⁵⁶Z této teze nepochybně vycházejí Jaspersovy vlastní myšlenky o davu, mase a individualitě: „*Je-li tu člověk jako masa, přece jen není v mase sám sebou. Masa z jedné strany rozpouští, chce ve mně něco, čím nejsem.... Individuum se rozpouští ve funkci. Být znamená věčně, tam, kde by bylo cítit osobnost, by byla věčnost prolomena*“⁵⁷Existenciální svoboda je dle Jasperse volbou a rozhodnutím stát se v pobytu sám sebou bez toho, aby se jedinec pouze ztratil ve specifickém způsobu pobytu davu.⁵⁸

Kierkegaardovy úvahy o vině a nevinnosti ovlivnily Jaspersův postoj k této problematice. Vstupem do této problematiky je pro Kierkegaarda otázka Co je to vlastně nevinnost? Odpovídá tak, že nevinnost je nevědomost o protikladu dobra a zla jakožto kvalitativní stav snícího ducha. Přejít z nevinnosti k vině se uskutečňuje „*eticky, proviněním, kvantitativním skokem, který se vymyká veškeré logice*“.⁵⁹

Z psychologického hlediska se nevinnost jeví jako rozpolcený stav. Na jedné straně je klid a mír, na straně druhé se však v hlubině spícího ducha skrývá úzkost. U úzkosti nemůžeme identifikovat příčinu (na rozdíl od strachu, který je vždy zapříčiněn něčím vnějším – válkou, útokem, ohrožením). Úzkost je závrať svobody – jedná se o nekonečné, neurčité „mohu“, o strašlivou možnost pro možnost.⁶⁰

Jak však souvisí fenomén úzkosti se zvratem nevinny ve vinu? Úzkost jako potenciální objevování nových možností má v sobě i něco vzrušujícího, nebezpečného, lákavého. Duch je vinen, pokud se nechal strhnout „*nějakou vzrušující úzkostí, neboť ho láká vyhlídka vlastní svobody a všemocnosti.... Propadnutí vině na prahu lidské svobody zůstává nevysvětlitelné. Dochází k němu skokem, který není ničím zprostředkovan.*“⁶¹

55Janke, W. (1995). Filosofie existence. Praha: Mladá fronta. str. 32.

56Tamtéž.

57Jaspers, K. (2008). Duchovní situace doby. Praha: Academia. str. 54.

58Janke, W. (1995). Filosofie existence. Praha: Mladá fronta.

59Tamtéž, str. 23.

60Tamtéž.

61 Janke, W. (1995). Filosofie existence. Praha: Mladá fronta.

2.4 Jaspers a teismus

Snad nejúžeji je však Kierkegaardova a Jaspersova filosofie propojena ve vztahu k náboženství. Kierkegaardův vliv se objevuje hlavně v Jaspersově filosofické víře, kteréžto rozumí jako základní udržující směrnici lidské existence. Jaspers k tomu uvádí: "*Víra v tomto smyslu není neměnným obsahem, není doktrínou, ale návodem, něčím nepodmíněným... Víra je opakem vědění. Síla subjektu je opakem objektivní, nezúčastněné jistoty.*"⁶² Filosofická víra je tedy základní, ale zároveň paradoxní vírou v transcendentní účel a hodnotu existence, jenž podporuje lidstvo v případě absence jistoty.⁶³

Tento úhelný kámen Jaspersovy filosofie je hluboce zakořeněn v Kierkegaardově existenciální teologii. Podobně jako Jaspers Kierkegaard tvrdí, že jediná pravá víra je ta, která zavrhně dogma a formální struktury metafyziky, ale která zároveň definuje lidskou existenci a je schopná podpořit a udržet lidskou jedinečnost navzdory paradoxům lidské ignorance. Naprosto zásadním centrem víry je dle Kierkegaarda to, že se existující jedinec cítí být vlastníkem vnitřní autenticity, která nemůže být hodnocena vnějšími zákony a objektivními pravidly a kterážto sama sebe rozpoznává jako povznesenou nad pouhou materialitu. Paradox lidské existence je tedy pocit, který vyvstává z toho, že lidé jsou především transcendentními bytostmi, avšak nejsou schopni tuto transcendenci plně poznat či popsat - to je možné pouze skrze víru⁶⁴

Jaspers tvrdil, že Bůh je nejvyšší instancí, k níž se jedinec může vztahovat. Bůh je pro Jasperse něčím, co nemůžeme ve své řeči označit přímo, přesto však jsme schopni myšlenku toho, co ovládá a vede náš život, komunikovat s ostatními - Bůh je tedy šifrou.⁶⁵ "*Věřit v Boha znamená žít z něčeho, co žádným způsobem není ve světě, vyjma mnohoznačnou řeč jevů, kterou nazýváme šiframi nebo symboly transcendence*"⁶⁶ Vyhýbání se otázce existence Boha je podle něj bezpředmětné a špatné, neboť nikam nevede a jedním z filosofových úkolů je právě vysvětlovat. "*Je-li Bůh zpochybněn, musí dát filosof odpověď, jinak se nedostane ze skeptické filosofie, v níž se vůbec nic netvrdí, ale ani nic nepopírá.*"⁶⁷ Popření Boha a vyřčení názoru, že žádný Bůh není, je podle něj vždy chybné: "*Neboť právě tak, jako nelze dokázat, že Bůh jest, nelze rovněž dokázat, že není. Důkazy a jejich vyvracení pouze ukazují: dokázaný Bůh by nebyl žádným Bohem, nýbrž pouze*

---

62 Thornhill, Ch. (2002). Karl Jaspers: Politics and Metaphysics. London: Routledge. str. 81

63 Tamtéž.

64 Thornhill, Ch. (2002). Karl Jaspers: Politics and Metaphysics. London: Routledge.

65 Jaspers, K. (2000). Šifry transcendence. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

66 Jaspers, K. (1996). Úvod do filosofie. Praha: Oikoymenh. str. 36.

67 Tamtéž, str. 30.

věcí na světě"⁶⁸ Bůh pro Jasperse není předmětem vědění ani smyslové zkušenosti, nelze ho tedy násilím odkrýt. Boha nelze poznat smysly ani rozumem (je neviditelný), lze jej poznat pouze skrze víru.⁶⁹

Bůh je pro Jasperse, posledním útočištěm, ultimátní instancí k níž se může jedinec vždy za jakýchkoliv okolností obrátit: *"Ztratíme-li vše, zůstává nám jediné: Bůh jest. Jestliže se určitý život ve světě, důvěřující také Božímu vedení, pokusí o to nejlepší, a přesto ztroskotá, zůstává přece jedna nesmírná skutečnost: Bůh jest. Teprve když se člověk zcela vzdá sebe sama a svých cílů, může se mu tato skutečnost ukázat jako jediná."*⁷⁰

2.5 Mezní situace v Jaspersově myšlení

Jaspers věřil, že přestože je existence nedefinovatelná, může ji jedinec poznat a sdělovat. Skutečnost svobody, transcendence a existence se však může zpřístupnit jedině tomu, kdo existování uskutečňuje. Toto uskutečňování existence se děje v mezních situacích - *"zakoušet mezní situace a existovat je jedno a totéž."*⁷¹ Situací se zde rozumí nezvolená skutečnost, která může mít buď pozitivní či negativní dopad na pobyt. Mezní situace pak není vyhnutelná či plánovatelná, naopak jsou neprůhledné a nevyhnutelné - smrt, utrpení či vina. Tyto mezní situace patří neoddělitelně k existenci, je tedy nutné se vypořádat s iluzí, že jedinec je může silou své vůle ze světa odstranit. *"Tím, že existuji, nesu nezrušitelné utrpení světa jako své vlastní."*⁷²

Mezní situací smrti Jaspers nerozumí pouhé ukončení pobytu neboli biologickou smrt jedince, ale spíše to, jak se vztahujeme k vlastní smrti a co pro nás znamená v naší individuální situaci. Z toho vyplývá, že reakce každého jedince na svou vlastní smrt bude nutně odlišná. Mezní situace smrti se tedy vztahuje k existenci a ne k pobytu. Pobyt je konečný, existence nikoliv - Jaspers ji označuje jako nekonečnou a prostou smrti.⁷³

Nejbolestivěji se mezní situace smrti projevuje ve smrti milovaného člověka - je zde náhle přerušena "existenciální komunikace". Končí zde však pouze vnější pospolitost pobytu, přičemž se

---

68 Jaspers, K. (1996). Úvod do filosofie. Praha: Oikoymenh, str. 31.

69 Tamtéž.

70 Tamtéž, str. 29.

71 Janke, W. (1995). Filosofie existence. Praha: Mladá fronta. str. 170.

72 Tamtéž, str. 171.

73 Peach, F. (2008). Death, "Deathlessness" and Existenz in Karl Jaspers' Philosophy. Edinburgh: Edinburgh University Press.

přežívající člověk časem zotavuje a upokojuje. Ve vnitřní, niterné komunikaci je však milovaný zesnulý vždy nenahraditelnou součástí jeho života a zůstává jí i po své smrti.⁷⁴ Jaspers však zdůrazňuje, že přestože smrt milovaného bližního je nepochybně také mezní situací, základní a nejpodstatnější mezní situací zůstává smrt vlastní, neboť má vlastní smrt znamená konec veškerých možností, zkušeností a konec mého světa, přestože ne konec světa jako takového.⁷⁵

Jako mezní zkušenost označuje Jaspers kvůli její nevyhnutelnosti i existenciální vinu. *"Každý člověk existuje vinný, neboť nikdo nemůže jednat, aniž by ubližoval druhým a žádný člověk nedokáže žít, aniž by vykořisťoval práci druhých"*⁷⁶ Nutnost a svoboda jsou tedy ve vině propojeny. Důležité je, že ať jedinec jedná či nejedná, existenciální vina na něm leží stejně, vina jako taková tedy nemůže být připisována rozdílu mezi činností a nečinností. Vyhýbání se činnosti je však dle Jasperse špatnou volbou, neboť si tím jedinec redukuje svou vlastní svobodu.⁷⁷ Mezní zkušenosti vymezující hranice lidské existence již neponechávají žádné další místo pro vinu, neboť za těmito hranicemi již nemůžeme myslet lidskou bytost jako takovou. Meze existence jsou tedy zároveň mezemi viny.⁷⁸

2.6 Jaspers a Heidegger

Roku 1920 se Jaspers spřátelil s Martinem Heideggerem - zpočátku měl Jaspers za to, že v Heideggerovi našel skutečně spřízněného filosofického ducha. Svůj první kontakt s Heideggerem popsal takto: *"Jeden si dokáže jen těžko představit uspokojení, jenž jsem pocíťoval při možnosti upřímně si promluvit s alespoň jedním členem filosofické komunity."*⁷⁹ Jejich společným cílem bylo obnovit filosofii, jež se v té době přednášela na univerzitách. Dále byli oba zaujati Kierkegaardovými myšlenkami a jeho filosofií existence.⁸⁰

Přestože Jaspers byl nepochybně ze začátku přitahován Heideggerovým géniem, jejich vztah nebyl bezproblémový. K prvnímu vážnému nedorozumění došlo když Heidegger v roce 1921 rozsáhle zkritizoval Jaspersovu Psychologii světových názorů - Jaspers sám tuto kritiku označil jako neopodstatněnou a neplodnou. Jaspers naopak reagoval poněkud chladně na Heideggerovo dílo z

---

74 Peach, F. (2008). Death, "Deathlessness" and Existenz in Karl Jaspers' Philosophy. Edinburgh: Edinburgh University Press.

75 Tamtéž.

76 Janke, W. (1995). Filosofie existence. Praha: Mladá fronta. str. 171.

77 Tymieniecka, A-T. (2006). Logos of Phenomenology and Phenomenology of the Logos. Dordrecht: Springer.

78 Tamtéž.

79 Wolin, R. (1993). The Heidegger Controversy. Cambridge: MIT Press. str. 144.

80 Tamtéž.

roku 1927 Bytí a čas, neboť je shledal neproduktivním a nesrozumitelným, snad pro množství Heideggerových neologismů.⁸¹

K pravému rozkolu mezi nimi však došlo až v roce 1933 kvůli Heideggerově politickému aktivizmu. V květnu 1933 podnikl Heidegger cestu do Heidelbergu za účelem přednášky, která byla dle Jaspere mistrně provedená, avšak její obsah byl typickým voláním po obnově německých univerzit pod vedením národních socialistů, což bylo něco, s čím se Jaspers nemohl nikdy ztotožnit. Heidegger se dále zmínil o brzkém nahrazování současných profesorů za politicky lépe vyhovující.⁸²

Přestože mezi nimi tedy došlo k zásadnímu rozporu v otázce nacismu a Heideggerově kooperaci s režimem, po válce se Jaspers o Heideggerovi vyjádřil takto: "*Mezi současnými filozofy byl Heidegger jediný, který se mne dotkl v té nejzákladnější a nejpodstatnější rovině. Tento názor jsem nezměnil. S mnohými dalšími mám dobré vztahy, neustále se od nich učím a respektuji jejich úspěchy, avšak jako filozofové neříkají ani nedělají nic, čím by přispěli k jádru filosofie. Heidegger získal přístup k problémům, které se zdají být nejvíce skryty.*"⁸³

---

81 Wolin, R. (1993). The Heidegger Controversy. Cambridge: MIT Press.

82 Tamtéž.

83 Tamtéž, str. 146.

3. Představení knihy Otázka viny (Příspěvek k německé otázce)

V rámci obnovení a očištění německého intelektuálního života po druhé světové válce (což byl nelehký úkol, který si Jaspers ještě v průběhu bojů sám vytyčil) vznikla snad jeho nejslavnější a nejdiskutovanější kniha Otázka viny s podtitulem Příspěvek k německé otázce.

Již během války se Jaspers zabýval rozlišováním mezi jednotlivými typy viny a důsledky, které z toho pro jedince plynou. V poválečném zmatku se tyto úvahy tedy v rámci znovuzrození německého národa rozhodl publikovat. Jeho úsilí se však u Němců nesetkalo s kladnou odezvou - Německo po válce trpělo bídou a ztrátou hrdosti po porážce a nechtělo slyšet o své vině, zvláště ne od svého spoluobčana. Nechtělo se zabývat otázkami, které by jejich svědomí ještě přitížily. Německo se po Hitlerově pádu stalo v očích vítězů vyvrhelem světa, zatracovaným národem, který si svou bídu zaslouží.

Jaspers si tohoto panujícího klimatu byl vědom: *"Žijeme v bídě: velká část našeho obyvatelstva v bídě tak velké a bezprostřední, že se stala, jak se zdá, necitlivou vůči takovým úvahám..... Nechtějí slyšet o vině, o minulosti - světové dějiny se jich nedotýkají. Chtějí přestat trpět, chtějí se dostat z bídy, chtějí žít, ne přemýšlet."*⁸⁴

Přesto se však Jaspers rozhodl Otázku viny publikovat právě v té době, neboť věřil, že všichni Němci (jeho samotného nevyjímaje) musí k této problematice zaujmout pevné stanovisko. *"My Němci jsem skutečně bez výjimky povinni vidět v otázce naší viny jasné a vyvodit z toho závěry."*⁸⁵ Dále v této situaci německého národa nespatořoval pouze jeho vnitřní krizi a vnější trest vítězů, ale také velkou příležitost pro sebeočistění a regeneraci a byl odhodlán udělat vše, co bylo v jeho silách, aby přispěl uskutečnění tohoto potenciálu.⁸⁶

3.1 Co v nás probouzí vinu?

Jak již bylo řečeno výše, vina je dle Jasperse jednou z možných mezních situací. Každý čin má ve světě své následky, a jedinec jakožto aktér má z přirozenosti lidské povahy tendenci často jednat sebestředně. Sleduje zisk svých vlastních výhod a uspokojení, neboť se nemůže zcela oprostit od svých egocentrických tendencí. Jako jednající jedinci se můžeme tedy dostat do situací,

⁸⁴ Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.str.5

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Moses, A. (2007). German Intellectuals and the Nazi Past. Cambridge: Cambridge University Press.

ve kterých nebudeme schopni dostát svým závazkům, ať už se rozhodneme jakkoliv či uděláme cokoliv. Cítíme se tedy vinni. Jsme si vědomi toho, že naše akce mají nějaké důsledky, cítíme se tedy za tyto důsledky zodpovědní, přestože je nedokážeme vždy předvídat. Pocit viny je nevyhnutelný pro každého člověka.⁸⁷

Mezní situace viny dává člověku poznat, že ne všechny důsledky svých činů může kontrolovat a mít na ně vliv. Člověk tak zjišťuje, že jeho činnost (nebo naopak nečinnost) může mít za důsledek utrpení jiného člověka. Tyto záměrné i nezáměrné důsledky v něm probouzejí pocit viny. Tomuto Jaspers říká "nevyhnutelná vina"⁸⁸

Člověk se v každé situaci rozhoduje - vybírá z mnoha možností svých potencionálních činů. Tím, že zvolí jednu možnost (a zvolit musí vždy, neboť i nečinnost je volbou), automaticky odmítá možnosti zbylé - pro Jasperse je vina úzce a nutně spojena se svobodou.⁸⁹

3.2 Typologie viny a důsledky jednotlivých typů

Jaspers pociťuje jako nutné v rámci co největší srozumitelnosti a jasnosti rozčlenit vinu do jednotlivých typů - rozlišuje vinu kriminální, politickou, morální a metafyzickou. Je si však vědom toho, že tato rozlišení neplatí absolutně, neboť "*nakonec spočívá prvopočátek toho, co nazýváme vinou, v tom, co vše objasňuje a přesahuje.*"⁹⁰ Tato rozlišení nás však mají uchránit od toho, abychom veškeré prohřešky a viny stavěli bez rozdílu do jedné roviny a mohli tak mluvit konkrétněji a bez rizika vágnosti.⁹¹

3.2.1 Vina kriminální

Vina kriminální je vinou nejjednoznačnější. Zde se jedná o porušení zákonů ustanovených lidskou společností. Rozhoduje o ní soud, který zjistí skutkovou podstatu a vyvodí z toho důsledky dané zákony a právem. "*Zločin dochází trestu. Předpokladem je, aby soudce uznal pachatele vinným podle svobodného rozhodnutí své vůle, nikoli aby potrestaný uznal, že je trestán právem.*"⁹²

---

87 Peach, F. (2008). Death, "Deathlessness" and Existenz in Karl Jaspers' Philosophy. Edinburgh: Edinburgh University Press.

88 Tamtéž.

89 Tamtéž.

90 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.str. 6.

91 Tamtéž.

92 Tamtéž, str. 11.

3.2.2 Vina politická

Dalším druhem viny je vina politická. Vychází z předpokladu, že jsme všichni členy státu, který v různé míře během svých životů spoluutváříme a který umožňuje náš život. "*Všichni občané společně odpovídají za to, jakou mají vládu.*"⁹³ Tvzení, že občané svůj stát spoluutvářejí svými volbami však neznamena, že je jeden každý z nich vinen i vinou kriminální či morální.⁹⁴

Zde se v roli rozhodující instance objevuje vítěz - je lhostejné, zda se jedná o vnitrostátní či zahraniční politiku, vždy rozhoduje ten, kdo má úspěch a tedy i moc. Ke zmírnění škodlivých radikálních rozhodnutí daného státu přispívá uznávání mezinárodních zákonů a přirozeného práva.⁹⁵ Důsledky politické viny určuje opět vítěz - pro poraženého je nutno se z této viny doznat a zpovídat se z ní. Pokud si to vítěz přeje, může dojít ke ztrátě politické moci či dokonce ke zničení poražené strany.⁹⁶

3.2.3 Vina morální

Morální vina je oproti vině politické výsostně záležitostí jedince, který se daného činu dopustí. "*Za činy, kterých se přece vždycky dopouštím jako určitý jedinec, jsem zodpovědný morálně a to za všechny své činy, i za politické a vojenské, které vykonávám. Nikdy prostě neplatí 'Rozkaz je rozkaz'*"⁹⁷ Morální kritérium je něco, co při volbě svých akcí vždy musíme vzít v úvahu. Rozhodující instancí je vlastní svědomí daného jedince či rozhovor s přítelem či bližním.⁹⁸

Jaspers dále k morální problematice přidává myšlenku, že veškeré vztahy a kontakty mezi lidmi mají svůj mocenský aspekt, kterým jsou ovlivňovány. "*Je osudem každého člověka, aby byl zapředen do mocenských poměrů, jejichž prostřednictvím žije. Toto je nevyhnutelná vina všech, vina člověčenství*"⁹⁹ Pokud tedy člověk zanedbá práci na budování státu či společenství, ve kterém žije, nejedná se pouze o vinu politickou, ale také morální. Z toho, jaký typ morálního života člověk vede, může částečně vyplývat i jeho politické chování, které umožňuje vznik konkrétních politických poměrů. V těchto aspektech jsou tedy morální a politická viny provázány.¹⁰⁰

---

93 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta. str. 7.

94 Tamtéž.

95 Tamtéž.

96 Tamtéž.

97 Tamtéž, str. 8.

98 Tamtéž.

99 Tamtéž, str. 9.

100 Tamtéž.

Dle Jasperse je dále morální vina odlišná od morální zodpovědnosti. Přestože morální vinou nemusí nutně trpět člověk, který si vybral nečinnost a mlčení tváří v tvář smrti, sdílí s ostatními, kteří učinili totéž, morální zodpovědnost za důsledky této neaktivity.¹⁰¹

3.2.4 Vina metafyzická

Metafyzická vina jde ještě dále než vina morální. Jaspers se při jejím popisu odvolává na přirozenou solidaritu mezi lidmi a tedy na jakousi kolektivní zodpovědnost za svět, ve kterém žijeme. *"...každý je spoluzodpovědný za všechno bezpráví a všechnu nespravedlnost na světě, zvláště za zločiny, k nimž dochází v jeho přítomnosti či s jeho vědomím."*¹⁰² Jestliže tedy jedinec nenasadí svůj život v ochraně bližního (a to i přesto, že je jen mizivá či žádná naděje na praktický dopad našich činů a změnu dané situace), činí to z něj v kategorii metafyzické viny spoluviníka. Nelze však někoho nařknout z metafyzické viny - soudící instancí je zde dle Jasperse pouze Bůh¹⁰³

Metafyzická vina je také nejhůře uchopitelná, neboť ji lze jen velice těžko definovat a to, že se každého dotýká, zdaleka neznamená, že ji každý pocítuje. Tato vina se může vyjevit například v uměleckém či filosofickém díle, záleží však také na vnímavosti jedince: *"Nejhloub si ji uvědomují ti lidé, kteří jednou došli k bezpodmínečnosti, ale zakusili, že selhávají právě na tom, že nejsou schopni bezpodmínečného vztahu vůči všem lidem."*¹⁰⁴

Důsledkem metafyzické viny je *"proměna vlastního já před Bohem."*¹⁰⁵ Mezní zkušenost viny může mít v tomto směru motivační význam pro daného jedince, neboť může vést k proměně jeho vnitřního života a ke směřování k pokoře. Jednalo by se zde o skutečnou vnitřní motivaci vycházející z daného jedince a jeho vztahu k Bohu.¹⁰⁶

U morální a metafyzické viny Jaspers nerozlišuje mezi "cítit se vinný" a "být vinný". Toto odlišení však nemusí být relevantní - pouze subjektivní prožitek viny daným jedincem.¹⁰⁷

---

101 Mellena, G. (1994). *Collective Responsibility*. Amsterdam: Rodopi.

102 Jaspers, K. (1991). *Otázka viny*. Praha: Mladá fronta. str.8.

103 Tamtéž.

104 Tamtéž, str. 9.

105 Tamtéž, str.11.

106 Tamtéž.

107 Wilson, M. (2007). *The Emotion of Regret in an Ethics of Response*. Indiana: Indiana University Press.

3.3 Otázka soudce - Kdo soudí? Kdo je posuzován?

Jaspers výše uvedené kategorie viny používá k tomu, aby mohl názorněji vyjasnit, kdo má v jakém případě právo soudit a kdo může být onen posuzovaný. Rozlišuje zde dvojí druh výčitek - zvenčí a zevnitř, z vlastní duše. Aby někdo mohl někoho soudit, musí mít k tomu právo. Vždy je nutné se ptát: V jakém vztahu je soudce a posuzovaný? *"Každý, kdo soudí, smí být vystaven otázce, jaké má zplnomocnění, z jaké pohnutky soudí?"*¹⁰⁸

Výčitky od druhých lidí mají smysl pouze u kategorií kriminální a politické viny. Tato obvinění jsou určována naším vztahem k druhým lidem a vztahem světa k nám. Platí právně a politicky - každý občan má právo se k této problematice vyjádřit a diskutovat o ní. Politická vina je určena rozhodnutím vítěze, který má poraženého plně ve své moci. Může tak mít rozsáhlý vliv na jeho osud, není však ještě automaticky soudcem: *"Bud' sám mění své válečné chování a získává skutečně právo místo pouhé moci - a to takové, které se omezuje na kriminální vinu a politickou odpovědnost - nebo se falešně opravňuje k činům, které v sobě zahrnují zase novou vinu"*¹⁰⁹

Zevnitř vycházejí výčitky, které mají svůj původ v morální či metafyzické vině jedince. Nemůžeme však druhého v těchto kategoriích obviňovat, neboť z morálních důvodů můžeme vinit jen sebe samé. Morální a metafyzická vina jsou tedy subjektivními kategoriemi, neboť nikdy nemůžeme s jistotou určit všechny vnitřní pohnutky a motivy posuzovaného. Můžeme pozorovat pouze vnější projevy a chování jedince, a to je také jediné, co můžeme posuzovat.¹¹⁰ V otázkách morální a metafyzické viny není nikdo povinován uznávat jakéhokoliv světského soudce. Pokud cokoli vyčítáme druhým, pak to nikdy nemůže být v rámci útoku, ale pouze v soldátní a láskyplné diskusi, která je vedena s opravdovým zájmem o jedincovu duši. Není tedy možné se o morální či metafyzickou vinu opřít v rámci objektivní kritiky. *"Co je možné v nejužší spjatosti milujících se lidí, není dovoleno s distancí chladné analýzy."*¹¹¹

Je také třeba rozlišovat mezi tím, zda posuzující sám sdílí onu konkrétní vinu, či zda je pouze vnější instancí, jejíž záměry mohou být různé. *"... zda mluví o vině, kterou sám sdílí...zda tedy mluví zevnitř nebo zvenčí, jako ten, kdo si ujasňuje své vlastní já, nebo jako žalobce, a tím jako osoba úzce spjatá s naší orientací k možnému ujasnění já druhých, nebo jako osoba cizí, která*

---

108 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.str. 16.

109 Tamtéž, str. 19.

110 Tamtéž.

111 Tamtéž, str. 19.

útočí."¹¹² Vždy je nutno přihlížet k tomu, zda jsou úmysly posuzujícího přátelské či nepřátelské a útočné, neboť jeho právo k tomu soudit je nepochybné jen v prvním případě.¹¹³

3.4 Jaspersův pohled na násilí a na právo

Jaspers si byl dobře vědom toho, že násilí je jedna z nejsilnějších pudových sil v lidské společnosti. Ještě před tím, než existovalo oficiální právo, řešily se mocenské a společenské spory převážně za pomoci násilných metod. V současné společnosti tento způsob rozhodně nevymizel, je pouze regulován - ve vnitřní politice se vyskytuje v podobě vymáhání práva, mezinárodně jako válečný konflikt. Pokud nastane válka, tak i přes veškeré snahy vnést do ní alespoň hrubá pravidla dochází k popření práva a dostává se ke slovu čistá touha po dominanci a nadvládě, která jako svých prostředků využívá právě násilné metody.¹¹⁴

V takovýchto situacích platí, že vítěz bere vše - jen on rozhoduje o dalším osudu poraženého. *"Poražený má na vybranou: buď zemřít, nebo činit a snášet, co chce vítěz. Dává odjakživa přednost životu"* (Jaspers, 1991, str. 12).

Jaspers v této problematice používá dělení na pozitivní a přirozené právo. Přirozené právo vychází z lidství a ze vzájemného respektu člověka k člověku - z tohoto se pak dle Jasperse vynořuje samotná myšlenka práva (Jaspers, 1991). Jakmile je toto ustanoveno, lze pokročit v procesu nalézání opravdového (pozitivního) práva. To je tvořeno politickými rozhodnutími daného společenství a vztahuje se právě na vinu kriminální a politickou.

Násilí je jednou z mezních situací, která se vzpírá jakékoliv intelektualizaci. Násilí a konflikt jsou nevyhnutelnými fenomény lidského života - tato nevyhnutelnost však nemusí být pro jedince nutně paralyzující, ale může vytvořit příležitosti k osobnímu růstu.¹¹⁵ To se projevuje například v akceptaci a vyrovnání se s vinou a trestem: *"Zločinec může svůj trest prožívat jako svou čest a obrodu"*¹¹⁶

---

112 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta., str. 17.

113 Tamtéž.

114 Tamtéž.

115 Gatta, G. (2005). Theorizing among Ruins: Karl Jaspers and the Political Theory of Boundary Situations. Ohio: The Ohio State University.

116 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta. str. 13.

Jaspers tedy uznával násilí jako mocnou sílu, avšak vyhrazoval se proti myšlence, že má ve světě vedoucí pozici. *"Moc a násilí jsou skutečně rozhodující skutečností v lidském světě. Ale ne jedinou. Zabsolutnit tuto skutečnost znamená zrušit všechno spolehlivé spojení mezi lidmi"*¹¹⁷

3.5 Možnosti omluvy a očisty

Jedinec vždy hledá způsob, jak zmírnit svou vinu, pokud ji jako takovou skutečně pociťuje. Nemělo by se však jednat o zrušení či popření této viny. Jaspers nabízí několik možností, jak skrze racionalizaci a přemýšlení o kořenech akcí, které v nás vinu vyvolaly, může k částečné omluvě dojít.

3.5.1 Omluva viny a její rizika

Žádná vina není bez příčiny - už jen tímto kauzalitním vysvětlením lze dospět k jakési úlevě a omluvě. Pokud se něco nutně muselo stát (ať už z jakýchkoli důvodů), neleží zodpovědnost a vina plně na daném jedinci. *"Příčina je slepá a nutná, vina je vidoucí a svobodná"*¹¹⁸ Mnoho lidí má sklon přijímat a odmítat odpovědnost v závislosti na tom, jak celá situace dopadne - pokud dobře, je to má zásluha a odpovědnost, pokud ne, jednalo se o nutnost. Tyto kauzální souvislosti jsou však neodělitelné: *"Nelze vzájemně oddělovat příčinu a odpovědnost, je-li činitelem samo lidské jednání."*¹¹⁹ Není tedy ani natolik důležité, co přesně bylo příčinou daného jednání, jako spíše to, jak daný člověk naloží s důsledky.

Dalším způsobem omluvy vlastních činů je odrážení výčitek směrem ke druhým lidem, často právě k žalobci. Jaspers je však toho názoru, že v tomto případě se jedná o plné nepochopení situace, neboť jedinec by se měl zaměřit naopak právě na své vnitřní pohnutky a na sebe sama. *"Založení našeho nového života z původního zdroje naší podstaty lze dosáhnout jen v bezpodmínečném sebeprosvěcování"*¹²⁰

Musíme si uvědomit, že akce druhých budou vždy ovlivňovat naše životy, neboť jsme na vnějším světě zcela závislí. Jde však o to, jak tento fakt uchopit - Jaspers upozorňuje na to, že je nutné se vyvarovat iluzí a vnímat tento proces jako proces celistvosti. Varuje před upadnutím do

---

117 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta. str. 31.

118 Tamtéž, str. 56.

119 Tamtéž, str. 57.

120 Tamtéž, str. 61.

slepého odmítání či slepého očekávání.¹²¹ Obviňování druhých je tedy slepou uličkou - *"Naše úvahy o vině slouží k tomu, abychom pronikali do smyslu naší vlastní viny, i když hovoříme o vině druhých"*¹²²

3.5.2 Možnosti očisty

Je tedy důležité, aby se člověk zaobíral především vlastní vinou, ne primárně vinou druhých. Jaspers v otázce očisty klade velký důraz na jednotlivce, na jeho sebereflexi a odvrací se tak od myšlení v pojmech kolektivů: *"Všechna skutečná proměna se děje díky jednotlivcům, v jednotlivci, nesčetných jednotlivcích, a to tak, že jsou přitom vzájemně na sobě nezávislí, nebo že je mezi nimi pohyblivá výměna"*¹²³ Očistu a vnitřní obrodu považuje za nutný krok, který každý, kdo je vinen, musí učinit.¹²⁴

Dochází však často k neochotě tuto očistu podstoupit, neboť lidé jsou velice nedtůkliví k byt' jen sebemenší implikaci toho, že jsou vinni. Jedinec je v jakési instinktivní ochraně sebe velice citlivý k výčitkám, avšak se stejnou snadností je pohotový k vyčítání druhým. Prvním požadavkem k očistě tedy musí být vitálně se zabývat sebou samým. *"Nutno přijmout nejen bezmocnost, nýbrž i vinu. A z obou musí vyplynout přeměna, jíž by se člověk tak rád vyhnul"*¹²⁵

Další úhybnou taktikou je přílišná akcentace celku na úkor jednotlivce, na úkor vlastní zodpovědnosti. Dochází pak k tomu, že jedinec se stává jen bezmocným trpitelem, který je pevně přesvědčen o tom, že nemá na události okolo sebe žádný vliv (s tím se pak pojí i to, že za tyto události nenese žádnou zodpovědnost). Jedinec tedy již nežije sám za sebe, což silně ochormuje jeho mravní podněty.¹²⁶

Pravá cesta očisty pak musí začít u nápravy - ta spočívá v praktickém jednání, které má za úkol napravit škody a pomoci obětem. Tato náprava je nevyhnutelná a nutná, však očista je více než jen to.¹²⁷ Když je člověk konfrontován s mezní situací viny a přistoupí k ní s pokorou, je možno skrze tuto tragédii najít skutečnou očistu a vykoupení.¹²⁸ *"Ve vnitřním jednání před transcendencí"*

---

121 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.

122 Tamtéž, str. 67.

123 Tamtéž.

124 Tamtéž.

125 Tamtéž, str. 77.

126 Tamtéž.

127 Tamtéž.

128 Coffin, A. (1991). The Questions of Tragedy. New York: The Edwin Mellen Press.

dochází k tomu, že si uvědomujeme svou vlastní konečnost a nedovršitelnost. Pokora se stává naší podstatou".¹²⁹ Očista je dlouhotrvající, nikdy nekončící vnitřní proces, skrze který se člověk stává svobodným jedincem a sebou samým. Pokud má nastat očista, není možné se k vině stavět lhostejně či ji dokonce odmítat z pohnutek pýchy a vzdoru. "Musíme spíše útoky proti sobě hledat, než se jim vyhýbat, protože jsou pro nás kontrolou vlastního myšlení."¹³⁰

Jaspers svou knihu uzavírá tvrzením, že stačí, že existuje Bůh. "*Když vše mizí, Bůh jest - to je jediný pevný bod.*"¹³¹ Tím v Kierkegaardově duchu stvrzuje Boha jako jedinou a konečnou instanci tváří v tvář vině, násilí a zoufalství.

---

129 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta. str. 86.

130 Tamtéž, str. 88.

131 Tamtéž, str. 89.

4. Kolektivní vina

Jak tedy Jaspers ustanovuje kolektivní vinu? V jakém smyslu jsou obyčejní občané zodpovědní za zločiny druhé světové války a jaké kroky by měli podniknout k nápravě? Je kolektivní vina vůbec možná? A pokud ano, jak? Na Němce jako na národ v období po druhé světové válce dopadala ze všech stran obžaloba - vítězové je činili zodpovědnými za hrůzy války. Jaspers připouští, že se zde nepochybně také jednalo o nástroj politické moci vítěze, zdaleka však tuto problematiku na tento fakt neredukuje. Využívá zde svého rozčlenění druhů viny, aby tuto situaci objasnil. Ve smyslu politické viny jsou občané německého státu vinni tím, že trpěli režim, který tyto činy spáchal. To, že tento režim také podporovali a pomáhali jej tím vytvářet, implikuje morální vinu. Nečinné přihlížení k páchání zločinů pak naznačuje vinu metafyzickou.¹³² Dostojevský, který se ve svém románu Bratři Karamazovi zabývá mimo jiné i otázkou viny, naráží skrze svou postavu mnicha Zosimy právě na koncept kolektivní viny: *"Každý člověk je kromě svých vlastních hříchů vinen vším a za všechny... A je vskutku pravda, že až lidé tuto myšlenku pochopí, nastane království nebeské už nejen jako sen, ale jako živá skutečnost."*¹³³

4.1 Kolektivní vina a sociální identita

Kolektivní vina nemůže existovat bez toho, aby byl daný jedinec nejprve členem oné specifické skupiny, která je obviňována. Stačí však formální příslušenství k danému kolektivu, či je nutné, aby se jedinec sám vědomě s tímto kolektivem identifikoval? Jaspers tvrdí, že vědomá identifikace zde není nutná - jedinec instinktivně ví, že k nějaké skupině náleží a tudíž sdílí její vinu i přesto, že se tomu racionálně snaží bránit. Přiznává však každému jedinci právo zbavit se vázanosti ke státu či národu, neboť pravým kolektivem je dle něj sounáležitost všech lidí před Bohem.¹³⁴

Jedinci jsou většinou motivováni spíše k tomu, aby se vyhli pocitu kolektivní viny, neboť by tím v jejich očích utrpěl jejich sociální identity. K vyhnutí se kolektivní vině může sloužit popření jakýchkoliv škod či ospravedlňování se. Kolektivní vina však může mít na skupinu i pozitivní důsledky - může vést k omluvě a usmíření mezi dvěma skupinami, zvláště pokud druhá skupina není vnímána jako ohrožující.¹³⁵ Ospravedlňování, popírání a racionalizace

---

132 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.

133 Dostojevskij, F. M. (2004). Bratři Karamazovi. Praha: Academia. str. 333.

134 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.

135 Mellena, G. (1994). Collective Responsibility. Amsterdam: Rodopi.

akcí vnitřní skupiny, které má za úkol snížit pocit kolektivní viny, však dle Jasperse nikam nevede a pouze odvádí pozornost od jednotlivce a jeho očisty, což z ní činí špatnou cestu.¹³⁶

V myšlení jedince musí dojít k přechodu od "já" k "my". Jedinec, který se identifikuje s určitou skupinou, musí dále tuto vnitřní skupinu vnímat jako zodpovědnou za škody způsobené na skupině vnější. Například rasová nerovnost ve Spojených státech se dá popsat buď termínem "znevýhodnění černých" či "privilegium bílých". Když je k popisu této situace použijeme termín "znevýhodnění černých", bude se bílý občan cítit méně zodpovědný za rasovou diskriminaci než když ho příměji adresujeme termínem "privilegium bílých".¹³⁷

4.1.1. Německá národní identita

Thomas Mann se ve svém díle Doktor Faustus zamýšlí nad nešťastným osudem německého národa a nad tím, nakolik to bylo způsobeno právě dlouhodobě se vyvíjející identitou německého národa - jinými slovy, nakolik sám německý národ dlouhodobě ke druhé světové válce směřoval. Připisuje Němcům jako národu (podobně jako Jaspers, avšak důrazněji) specifické charakteristiky, které determinovaly vývoj jejich státu. Je však patrné, že Jaspers i Mann svádí velký vnitřní boj mezi svým vlastenectvím a do očí bijících zločinů nacismu. *"Taková láska k vlasti, která by se snad opovážovala tvrdit, že ten krvavý stát, jehož chroptící agonii teď zažíváme, který, abychom to řekli jako Luther, má na krku nezměrné zločiny, za jehož ryčivých provolání, za jehož proklamací, které rušily jakékoliv lidské právo, dav se opájel vrávoravým pocitem blaženství, a pod jehož křiklavými korouhvemi pochodovala mládež s lesknoucíma se očima, okázale pyšná a pevná ve víře - že to snad bylo cosi naší národní povaze naprosto cizí, jí vnuceného a v ní nikterak nekořenícího - taková láska k vlasti by mi spíš připadala jako plod velkorysosti srdce než nějakého svědomí."*¹³⁸

4.2 Nebezpečí kategorizace kolektivní viny

Nesmíme však zapomínat, že Jaspers považoval morální a metafyzickou vinu za něco, co může posoudit jen daný jednatel (či jeho bližní, jsou-li jeho úmysly přátelské) skrze svůj vztah k Bohu. Kdo tedy posoudí morální či metafyzickou vinu daného národa? Jaspers tvrdí, že je to i přes značnou rozšířenost takového druhu myšlení nemožné. Volat celý stát k odpovědnosti má tedy

---

136 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.

137 Mellena, G. (1994). Collective Responsibility. Amsterdam: Rodopi.

138 Mann, T. (1986). Doktor Faustus. Praha: Mladá fronta. str. 505.

smysl pouze v otázkách politické viny. Tato vina se dotýká i těch státních příslušníků, kteří aktivně bránili režimu v jeho zločinných postupech. Zde je cítit jistá nespravedlnost, neboť proč by měl být někdo, kdo nasadil svůj život v obraně bližního, zodpovědný a vinen za jeho smrt? Na to Jaspers odpovídá: zaprvé byl činný (byť i svou nečinností) ve spoluutváření společenského klimatu, který dovolil režimu, aby se ujal moci a nese tedy svůj díl odpovědnosti, za druhé pak přiznává, že soudy vynesené na základě kategorie národa jsou vždy nespravedlivé: *"předpokládají falešnou substancializaci - mají za následek to, že člověk jako jedinec je zbaven důstojnosti."*¹³⁹

Jaspers však sám varuje před důsledky tohoto rozlišování, neboť kategorie viny mohou sloužit i k roztržení problematiky a tím odvést pozornost od viny jednotlivce, která by vždy měla být v popředí naší pozornosti. *"Rozlišování je v popředí. Může zakrýt prvopočáteční jedno. Rozlišováním lze jakoby kouzelnickým trikem nechat zmizet to, co se nám nehodí"*¹⁴⁰

Toto zdánlivé ulehčení břemena se projevuje obzvláště patrně v otázce kolektivní viny. Přestože Jaspers odsuzuje myšlení v kategorii kolektivu pro jeho hrubost a nepřesnost, neubírá na významu sounáležitosti mezi lidmi - zdůrazňuje, že pravým kolektivem není stát, ale právě sounáležitost všech lidí před Bohem.¹⁴¹

4.3 Hannah Arendtová a kolektivní zodpovědnost

Hannah Arendtová šla dále - kolektivní zodpovědnost za zločiny nacistického Německa neleží pouze na bedrech Němců, ale celého světa. Nejen všichni Němci, ale celá lidská rasa musí nést zodpovědnost za Holocaust. Je zde však riziko - pokud kolektivní zodpovědnost za válečné hrůzy připíšeme všem lidem, zmírníme a rozředíme tak její dopad.¹⁴²

Pro Arendtovou je sice smysluplné připisovat (v různých stupních) kolektivní vinu Němcům, nicméně spíše než samotnému národu připisuje morální vinu sociálnímu systému, který nutí lidi na takovýchto zločinech participovat či jim znemožňuje se od takových skupin oddělit. Arendtová tvrdí, že nedostatek zaměstnání a tedy hrozba hladovění či dokonce smrti donutí člověka k činům, kterých by se za jiných okolností nedopustil. Tento sociální systém však zdaleka není

---

¹³⁹ Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.str. 16.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 47.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Hoffman, S., May, L. (1991). Collective responsibility. London: Rowman nad Littlefield Publishers.

limitován jen na nacistické Německo, spíše popisuje stav moderní civilizace.¹⁴³

Karl Jaspers byl schopen se s Arendtovou shodnout na uchopení kolektivní viny jako politicko-právního závazku k danému státu, nicméně se neshodou na významu pocitu viny v politice. Pro Jasperse má rozšiřující se vědomí o vině (a její plné uvědomění) očištný charakter, Arendtová však vinu v politice odmítá, neboť publicita ji rozmělní do falešné sentimentalit, která otupuje autentickou odpověď občanů na jejich vinu.¹⁴⁴

Pro Jasperse je vědomí odpovědnosti za politickou situaci ve státě, v němž žijí, základním předpokladem pro občanskou svobodu. Tuto odpovědnost instinktivně pociťujeme i v jiných formách společenství než ve státě - cítíme například spoluzodpovědnost za činy našich rodinných příslušníků. Tento instinkt pak analogicky funguje i u příslušnosti k danému státu, neboť všichni svým způsobem života vtiskáváme danému společenství jeho současnou podobu - v tomto uvědomění se dle Jasperse prolíná politická a morální vina. *"Proto je, pokud je politické vědomí jasné, obtíženo i svědomí. Politická svoboda obsahuje něco morálního"*¹⁴⁵

4.4 Viktor Frankl

Dle Frankla není jedinec zodpovědný pouze za svůj život, ale i za životy druhých. Frankl uznává kolektivní zodpovědnost v tom smyslu, že čin jednotlivce je vždy ovlivněn jeho sociálním pozadím, neboť každý člověk je členem sociálního řádu a tím i kolektivu a lidstva - i pokud se rozhodne jednat zcela samostatně, jeho akce ovlivní kontext, ve kterém existuje.¹⁴⁶

Z této premisy tedy dle Frankla vyplývá závěr 'všichni za jednoho'. Pokud je v tomto smyslu každý člověk zodpovědný za všechny, pak každý bez rozdílu musí tuto zodpovědnost také pociťovat. Frankl zde stvrzuje naprostou vzájemnost - jedinec je zodpovědný za všechny ostatní a naopak.¹⁴⁷

Frankl odmítá myšlenku, že by některý národ mohl být ztělesněním zla, neboť věřil, že v

---

143 Hoffman, S., May, L. (1991). Collective responsibility. London: Rowman nad Littlefield Publishers.

144 Shaap, A. (2002). Guilty Subjects and Political Responsibility: Arendt, Jaspers, and the Resonance of the "German Question" in Politics of Reconciliation. Exeter: University of Exeter Press.

145 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta. str. 47.

146 Batthyány, A., Russo-Netzer, P. (2014). Meaning in positive and Existential Psychology. Peterborough: Trent University Press.

147 Tamtéž.

každém člověku je zlo vždy přítomno jakožto jeho temná stránka, která se může a nemusí v dané situaci projevit - každý z nás žije 've společnosti zla'. Zlo existuje jako možnost pro všechny jedince - to, že národní socialismus je obviněn z extrémního vtělení zla, rozhodně neznamena, že tato strana byla stvořitelem zla. Pouze zlu umožnila se projevit ve velice hluboké podobě.¹⁴⁸ Frankl o údělu Německa přemýšlí podobně jako Hannah Arendtová - pokud zde uznává kolektivní zodpovědnost, tak ji nepřipisuje převážně Němcům, ale všem lidem, neboť žádný národ na zemi by se neměl radovat z toho, že do pastí národního socialismu upadlo právě Německo a ne on, neboť tímto zlem trpělo celé lidstvo.¹⁴⁹

Viktor Frankl však od sebe velice ostře odděluje kolektivní zodpovědnost a kolektivní vinu - kolektivní vina dle něj není možná. Věřil, že každý je zodpovědný za své vlastní činy a za svůj vlastní přístup k životu, takže kolektivní vina je jen 'zobecnováním vzteku'.¹⁵⁰ Aby objasnil svůj postoj, použil následujícího příkladu: když ho jedna žena kritizovala za to, že i přes hrůzy druhé světové války stále píše německy, zeptal se jí, zda má doma v kuchyni nějaké nože. Když odpověděla kladně, tak se jí Frankl otázel, je vůbec ještě může nože používat poté, co jimi bylo zavražděno tolik lidí.¹⁵¹ Problematika kolektivní viny samozřejmě sahá dále než toho přirovnání. Frankl neschvaloval myšlenku automatického obviňování jedinců za činy ostatních jen proto, že patří ke stejnému státu či etnické skupině.¹⁵² Tento jeho názor podporovala i Hannah Arendtová, neboť věřila, že jen pokud se právě takováto forma vyčleňování a diskriminace odstraní, tak nedojde k další katastrofě podobné druhé světové válce.¹⁵³

---

148 Batthyány, A., Russo-Netzer, P. (2014). *Meaning in positive and Existential Psychology*. Peterborough: Trent University Press.

149 Tamtéž.

150 Neukrug, E. (2011). *Counseling Theory and Practice*. Belmont: Brooks/Cole.

151 Bulka, R. (1997). *Work, Love, Suffering and Death: A Jewish/psychological Perspective through Logotherapy*. New York: Philosophical library.

152 Tamtéž.

153 Tamtéž.

5. Problematika svědomí

Jako kontrast k Jaspersově teistickému a humanistickému pohledu na vinu a svědomí bych na tomto místě pro úplnější obraz chtěla nabídnout dva odlišné, avšak význačné pohledy na tuto problematiku - psychoanalytické uchopení svědomí a svědomí, vina a odpovědnost v díle Friedricha Nietzscheho.

Věřím, že Jaspersovo myšlení je nutné nazírat kriticky a že názory myslitelů, kteří tématizují problematiku viny jiným způsobem, mohou být přínosem. Jaspers se ve svém díle nezabývá řešením otázky rozlišení dobra a zla či tím, jak toto rozlišení vzniklo. Toto rozlišení je pak úhelným kamenem konceptu morálky a samotného svědomí. Mým cílem v následující kapitole bude tedy čtenáři zprostředkovat hlubší porozumění genezi "špatného svědomí" a pocitu viny.

5.1 Psychoanalytické uchopení svědomí

Co vlastně utváří lidskou společnost? Podle psychoanalytiků zde existuje jakýsi zápas mezi dvěma silami, érotem a thanatem, neboli pudem slasti či života a pudem smrti, který vnáší dynamiku do jinak nehybných vod života. O rozporu jakožto o hybné síle však smýšleli již starořeční myslitelé. Můžeme zde jmenovat například Anaximandra, ale byl to především Herakleitos, kdo tuto myšlenku ve svém díle (alespoň pokud můžeme soudit dle dochovaných fragmentů) akcentoval. *„Jednota protikladných sil rámu lyry napínajících struny a rozkmitávání strun brnkáním je onou nezjevnou harmonií, která teprve umožňuje zjevnou harmonii hudby. Vychýlením tětiny nebo struny z rovnovážné polohy se nástroj uvede v činnost, ale ono vychýlení se vyrovná, a to rozkmitem na opačnou stranu a následným utlumením kmitů. Toto je pro Herakleita metaforou chodu kosmu i lidské společnosti.“*¹⁵⁴

Jakých prostředků tedy využívá kultura, aby zbrzdila agresivitu a její ničivé dopady? Jaspers sám uznával, že násilí a agrese je jednou z hybných sil života a společnosti, kde se však bere tato regulace? Nabízí se zde psychoanalytický pohled založený na internalizování vnějších kontrol za účelem jejich zefektivnění. Freud popisuje mechanismus zvnitřnění takto: *„Agresivita je introjиковána, zvnitřněna, je vlastně poslána zpět, odkud přišla, tedy obrácena proti vlastnímu Já. Tak je převzata částí Já, které se staví vůči ostatnímu jako Nadjá a jako svědomí uplatňuje nyní vůči Já stejně přísnou tendenci k agresi, kterou by bylo Já rádo uspokojovalo na jiných, cizích*

---

154 Kratochvíl, Z. (2009). Filosofie mezi mýtem a vědou. Praha: Academia. str. 80.

individuích. Napětí mezi přísným nadjád a podrobeným Já nazýváme pocitem viny – projevuje se jako potřeba trestu. Kultura tedy zvládá nebezpečné agresivní choutky individua tím, že je oslabuje, odzbrojuje a dává je hlídat zvláštní instancí v jeho nitru jako posádkou v dobytém městě“¹⁵⁵

Jaspers v kontrastu k tomuto myšlení přichází s humanistickou teorií přirozeného práva - ze vzájemného respektu a lásky lidí se zrodí první pravidla, které žádný milující člověk nechce překračovat, což slouží (společně s pozitivním právem, které se vytvořilo na základě práva přirozeného) jakožto dostatečný regulační systém. Válka či jiný výbuch násilí pak značí selhání obou těchto práv.¹⁵⁶

Pokračujme však v psychoanalytické teorii. Počítejme s tím, že instance svědomí je v nás již vytvořena – existuje jistý aparát, jehož cílem je potlačovat pudry ve prospěch Nadjá a tím pádem i celého lidského společenství, neboť se nepochybně jedná o onen rozhodující mechanismus v naší mysli, který determinuje, udržuje a spoluutváří lidskou kulturu. Jak se však tento mechanismus aktivuje? Jinými slovy – jak podle psychoanalýzy vzniká pocit viny? Jistou prvoplánovou odpověď můžeme obdržet hned zkraje: cítíme se vinnými, když jsme učinili něco, co považujeme za zlé. Jistě, proti této odpovědi se velice těžko argumentuje a zdá se být neoddiskutovatelnou, při bližším pohledu se však stává evidentním, jak málo nám tato odpověď poskytuje. Lze si například položit otázku: Cožpak člověk, jenž se žádného zla nedopustil, ale jen na něj pomyslel a tento svůj úmysl rozpoznal, se mnohdy nepokládá za stejně vinného jako onen, kdo se zla skutečně dopustil? Je tedy úmysl rovnocenný skutku? Tato otázka však předpokládá, že už jsme uznali zlo jako cosi, co je hodné zavržení a co se nesmí uskutečnit. Zde se musíme ptát dále – jak přesně dochází k utvoření tohoto našeho přesvědčení? Freud zamítá prvotní schopnost rozlišení dobra a zla, a to z velmi dobrých důvodů: „Zlo není často danému Já škodlivé či nebezpečné, naopak to může být i něco, co je pro ně žádoucí a co mu poskytuje požitky. Projevuje se tu tedy cizí vliv – ten určuje, co se má nazývat dobré a co zlé. Protože vlastní citění nedovedlo člověka na tuto cestu, musel mít motiv, aby se tomuto cizímu vlivu podřídil. Tento motiv lze snadno odhalit v jeho bezmocnosti a závislosti na jiných a může být nejlépe označen jako strach ze ztráty lásky. Ztratí-li člověk lásku někoho, na němž je závislý, pobude též ochrany před mnohým nebezpečím, vystavuje se především hrozbě, že mu tento přemocný ukáže svou převahu formou potrestání“¹⁵⁷ Zlo je tedy podle Freuda něco, za co jsme ohroženi ztrátou lásky a ze strachu před tímto trestem jsme se mu naučili vyhýbat. Vraťme se tedy k otázce, zda je úmysl spáchat zlo rovnocen samotnému činu. Z výše uvedeného vyplývá, že se

155 Freud, S. (1989). O člověku a kultuře. Praha: Odeon. str. 362.

156 Jaspers, K. (1991). Otázka viny. Praha: Mladá fronta.

157 Freud, S. (1989). O člověku a kultuře. Praha: Odeon. str. 365.

jedinec bojí trestu, který však může přijít až ve chvíli, když to autorita odhalí, a ta by se chovala v obou případech stejně – pocit viny je tedy také rovnocenný. Tento pocit viny je tedy pouze strachem sociálním, strachem ze ztráty lásky druhé osoby. Freud skrze své ateistické vnímání světa tedy odmítá jakýkoliv transcendentní rozměr viny, který hraje v Jaspersově díle tak důležitou roli. Tam, kde Jaspers vychází z myšlenky sounáležitosti všech lidí před Bohem, klade Freud důraz na individuální vývoj. Dle Freuda by lidé v rámci dosažení pocitu libosti zlo konali kdykoliv by se mohli vyhnout trestu autority (v raném věku tuto funkci zastupují rodiče, později jí převezme společnost - po fázi zvnitřnění se tato autorita manifestuje jako Nadjá, tedy instance, před kterou se nelze skrýt, neboť je naší součástí).

Freudův pohled na svědomí zajímavě rozpracovává Erich Fromm - svědomí dle něj není pouze zvnitřněný hlas autority, ale má právě i onen humanistický rozměr, který u Freuda citelně chybí. U Fromma nalezneme dva druhy svědomí - autoritářské a humanistické svědomí. Autoritářské svědomí je cosi, s čímž jsme se již setkali - „*Autoritářské svědomí je hlas zvnitřněné vnější autority, rodičů, státu, nebo kohokoli jiného, kdo je v určité kultuře autoritou. Pokud zůstávají vztahy lidí vůči autoritám vnější, bez etické sankce, je těžko mluvit o svědomí – takové jednání je pouze účelové, je regulováno strachem před trestem a nadějí na odměnu, je stále závislé na přítomnosti těchto autorit, na jejich znalosti o počínání lidí a jejich údajné nebo skutečné schopnosti trestat a odměňovat.*“¹⁵⁸ Fromm tedy nesouhlasil s Freudem v tom, že „svědomí“, které je určováno pouze vnější autoritou, by se svědomím mělo nazývat. Jinak je však až dosud jeho pojetí podobné.

Rozdíl – a v souvislosti s myšlením Karla Jasperse zajímavá myšlenka – však přichází s jeho ustanovením svědomí humanistického. V čem tkví onen zásadní rozdíl? Fromm začíná svůj výklad takto: „*Humanistické svědomí není zvnitřněným hlasem autority, kterou si přejeme potěšit a které se bojíme znelíbit se – je to náš vlastní hlas, přítomný v každé lidské bytosti a nezávislý na vnějších sankcích nebo odměnách.*“¹⁵⁹ Fromm zde tedy popírá vše, co jsme o svědomí zjistili dříve – snad kromě toho, že toto svědomí stále slouží k regulaci chování. Jakou má však toto svědomí hodnotu, a pokud nepramení ze zvnitřnění příkazů vnější autority, tak odkud tedy?

„*Jestliže se láska dá definovat jako důkaz schopnosti milovat spolu s péčí o milovanou bytost a s úctou pro její jedinečnost, může se humanistické svědomí právem nazvat hlasem naší*

---

158 Fromm, E. (1967). Člověk a psychoanalýza. Praha: Nakladatelství Svoboda. str. 50.

159 Tamtéž, str. 52.

láskyplné péče o sebe."¹⁶⁰ Zde lze vidět paralelu s Jaspersovým pojetím pocitu viny jako možného prostředku pro osobnostní růst daného jedince, který se uskuteční skrze důkladnou a neustávající sebereflexi a pocit sounáležitosti s druhými lidmi.

Humanistické svědomí má úzký vztah ke strachu ze smrti – jakási posedlost koncem, která plyne právě z nenaslouchání tomuto druhu svědomí či z ignorování jeho projevů. Tímto trpí právě neproduktivní lidé: „*Strach před zestárnutím je výrazem pocitu, často nevědomého, že žijeme neproduktivně – je to reakce našeho svědomí na sebezrazení.*”¹⁶¹ Produktivitou se zde kromě samotné lidské činnosti (práce zabírá ve Frommově myšlení význačné místo) myslí i pomyslná práce jedince na svém vlastním psychickém životě a směřování k úplnosti a naplnění.

Toto nevědomé svědomí, tato síla, která se, jak věřím, line naší psychikou s velkou neodkladností, popsal již Franz Kafka ve svém románu *Proces*. Tato novela se zabývá snahou hrdiny románu K. ospravedlnit se před soudem, jenž ho zatkl za zločin, o němž neví, že ho spáchal. Fromm tuto novelu komentuje takto „*K. se cítí vinen, aniž by věděl proč. Utíká před sebou, hledá pomoc u jiných, zatímco by ho mohlo zachránit jen to, kdyby pochopil skutečné příčiny svých pocitů viny a rozvinul svou vlastní produktivnost. Klade inspektoru, který ho zatýká, všelijaké otázky o soudu a o svých šancích v procesu. Dostává se mu jediné rady, která se může v této situaci dát – inspektor odpovídá: „Avšak – i když nemohu zodpovědět vaši otázku, mohu vám alespoň dát radu. Nepřemýšlejte tolik o nás a o tom, co se s vámi má stát – přemýšlejte spíše více o sobě.”*”¹⁶²

5.2 Svědomí a náboženství

Svědomí, odpovědnost a morálka jsou pojmy, jež se často svazují s náboženstvím. Jak jsme viděli výše, Jaspers se ze svého teistického pohledu odvolává na Boha jakožto na nejvyšší instanci a na nejvyššího (a v některých případech jediného) soudce lidských motivů a činů. Uznává systém etiky a práva, který vychází z lidské sounáležitosti a rovnosti před Bohem. Friedrich Nietzsche však v židovské a posléze křesťanské ideologii spatřoval převážně nežádoucí omezení silného jedince a tedy života samotného - víra v Boha v případě těchto náboženství slouží jen k útěše slabých jedinců, kteří tak mohou svůj zrak odvrátit od pokořujícího života na tomto světě, kterému dominují silní (bohatí, privilegovaní, agresivní) jedinci, a upřít jej směrem k nebeskému království, ke království spravedlivých. Dle Nietzscheho chtějí všichni lidé dominovat a vládnout, ale jen někteří jsou k

---

160 Fromm, E. (1967). *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda str. 54.

161 Tamtéž, str. 60.

162 Tamtéž, str. 61.

tomu vybavení - proto pokládá veškeré milosrdenství a soucit pouze za neschopnost zaútočit a zmocnit se vedoucí pozice.¹⁶³ Takto je tedy slabost přeměněna v mravní sílu a pozitivní obraz jedince o sobě samém je zachován - tyto morální hodnoty tedy zlepšují sebehodnocení slabších a zkvalitňují tím jejich existenci, zatímco tím zároveň sráží hodnotu privilegovaných jedinců.¹⁶⁴

5.3 Kořeny svědomí podle Genealogie morálky

Prvním předpokladem k vytvoření svědomí bylo dle Nietzscheho učinit člověka vypočitatelným - učinit ho "zvířetem, které umí slibovat"¹⁶⁵ Neboť co jiného je odpovědnost, než schopnost co nejpřesněji předvídat své činy a tohoto rozvržení se držet? Toto se přímo váže k jednotvárnosti lidí a ke stereotypii jedinců, vždyť právě do přispívá k vypočitatelnosti.¹⁶⁶

Tedy, když je jedinec schopen slibovat, lze již ustanovit základní vztah věřitel-dlužník. Dle Nietzscheho neznáme žádnou civilizaci, jakkoliv nevyspělou, kde by tento vztah neexistoval. Nietzsche odvozuje vinu a svědomí právě od dluhu - vinu považuje (téměř dvě desetiletí před Freudem) za zvnitřnění dluhu. Pokud dlužník svůj dluh nesplatil, pak tím dával kromě hmotného vyrovnání věřiteli právo k tomu, aby mu působil bolest - "*Vidět utrpení dělá dobře, působit utrpení ještě lépe*".¹⁶⁷ Toto působení bolesti bylo dříve vnímáno jako radostný akt, jako součást života, v současné době je však přesným opakem, což Nietzsche považuje za škodlivé a za důkaz morálky resentimentu.

Špatné svědomí pak vzniká, když se radost z působení bolesti a krutost nemají kde vybíjet. Nietzsche současnou situaci přirovnává k bolesti živočichů, kteří byli donuceni vystoupit z vody na souš, čímž jim bylo omezeno vybití jejich pudů a dostavila se u nich mučivá bezradnost. Toto mučení nyní spatřuje v omezeních společnosti a státu - skrze zákazy a příkazy vybíjení pudů došlo k tomu, že se tyto pudy "zvnitřnily" do lidského nitra. Z této zlomyslnosti a radosti z trýznění vzniklo to, co dnes označujeme jako špatné svědomí.¹⁶⁸

---

163 Nietzsche, F. (2002). Genealogie morálky: polemika. Praha: Aurora.

164 Jaspers, K. (1997). Nietzsche: An Introduction to Understanding his Philosophical Activity. Blatimore: The Johns Hopkins University Press.

165 Nietzsche, F. (2002). Genealogie morálky: polemika. Praha: Aurora.

166 Tamtéž.

167 Tamtéž.

168 Tamtéž.

Vztah dlužník a věřitel se však dá aplikovat široce - podobný vztah například nacházíme mezi občanem a státem, či dokonce mezi předkem a současníkem. Součastník cítí vůči svým předkům dluh, a ten dluh je tím větší, čím je současník mocnější a čím lépe prosperuje. Takto se postupem času z předka stává Bůh, který vyžaduje oběti - tyto oběti pak nabývají smyslu splacení dluhu. Takto se tedy Bůh stává nejvyšší autoritou, které se zpovídáme.¹⁶⁹

Přestože se tedy zdá, že morálka a morální rozhodnutí tímto objasněním ztrácejí své hodnoty, Jaspers ve svém komentáři k Nietzscheově textu zdůrazňuje, že sám autor si byl vědom toho, že samotné poznání původu morálních hodnot ještě nevede k plnému porozumění jejich hodnotě¹⁷⁰

Jaspers se dále ptá: Jaký je účel tohoto Nietzscheho rozpuštění morálky? Nietzsche tvrdí, že jeho záměrem je dosáhnout největší hloubky, nádhery a vznešenosti, jaké je lidská rasa schopna. Jaspers však namítá, že tento požadavek je ve své naléhavosti stejně přesvědčivý a absolutní jako jakýkoliv jiný morální požadavek - jeho útok tedy není veden proti veškeré morálce, je to pouze výpad jedné specifické morálky proti morálce jiné.¹⁷¹

---

169 Nietzsche, F. (2002). Genealogie morálky: polemika. Praha: Aurora.

170 Jaspers, K. (1997). Nietzsche: An Introduction to Understanding his Philosophical Activity. Blatimore: The Johns Hopkins University Press.

171 Tamtéž.

6. Návrh výzkumného projektu - Vnímání pojmu svědomí u psychologů

6.1 vod

Svědomí je jedním z důležitých pojmů v psychologii, přestože bylo dříve spíše opomíjeno. Každodenní psychologická praxe nepochybně vznáší otázky týkající se svědomí - existuje však mnoho způsobů, jak pojem svědomí uchopit. Původ svědomí se připisuje společnosti, Bohu či autentickému já, povaha svědomí pak spočívá v důrazu na rozum, pocity a osobní integritu. Psychologie a filosofie přišla s mnoha, často protichůdnými názory na genezi svědomí a na jeho význam pro lidský život. Individuální svědomí je spojeno s mnoha faktory, je tedy logické, že tento koncept se dá uchopit různými způsoby.

V psychologické praxi jsou nepochybně morální hodnoty velice důležitým základem pro správnou práci s klientem. Psychologové se při výkonu své profese často potýkají s etickými dilematy, které jsou často výzvou pro jejich morální integritu a tedy pro jejich svědomí. Právě svědomí je často důležitou směrnicí pro psychology při jejich práci - je to vnitřní hlas, který je schopen silně ovlivnit naše akce a rozhodnutí. Vnímání svědomí se u jednotlivých lidí liší, což vznáší otázku, jak vnímají celý koncept svědomí psychologové.

Tento výzkum se zabývá převážně rozlišováním a identifikací různých známých konceptů svědomí, což může přispět k jasnějšímu uchopení problematiky svědomí. Jedná se o výzkum kvalitativního typu zadávaný pomocí dotazníku, kterýžto byl shledán pro účely výzkumného projektu jako nejvhodnější. Bude se jednat o dotazník Perceptions of Conscience Questionnaire. Poté došlo k operacionalizaci proměnných na výsledky v dotazníku. Psychologům i kontrolní skupině se dotazník zadal elektronicky.

6.2 Cíle a hypotézy

Cíl: Zjistit, zda se psychologové liší ve vnímání svědomí od běžné populace.

Hypotéza Ha: Psychologové se od běžné populace ve vnímání svědomí liší.

Hypotéza H0: Psychologové se od běžné populace ve vnímání svědomí neliší.

6.3 Charakteristika výzkumného souboru

Výzkumný soubor: Ve výzkumném souboru se budou nacházet psychologové z povolání, ženy i muži, ve věkovém rozmezí 25-65 let.

Kontrolní soubor: V kontrolním souboru se budou nacházet muži a ženy odlišných povolání než psycholog, ve stejném věkovém rozmezí.

6.3.1 Metody sběru dat

Pro tento výzkum byla zvolena kvantitativní metoda sběru dat, neboť je vhodnější pro získání většího souboru dat. Administrace bude probíhat pomocí dotazníku.

Ke sběru dat byl použit dotazník Perceptions of Conscience Questionnaire, který byl vyvinut ve Švédsku Verou Dahlquist a jejím týmem. Dotazník je vhodný pro jedince od osmnácti let. Dotazník obsahuje patnáct položek, které spadají pod šest následujících kategorií podle převažujícího vnímání svědomí - Autorita, Varovný signál, Sensitivita, Přínos, Břemeno a Závislost na kultuře. Tyto kategorie byly vybrány na základě analýzy psychologické a filosofické literatury. K vyplnění těchto patnácti položek byla použita šestibodová Linkertova škála, přičemž bodu 1 přináleželo tvrzení "Ne, naprosto nesouhlasím" a bodu 6 tvrzení "Ano, naprosto souhlasím". Otázky zkoumají převážně respondentovu celostní sebereflexi. Položky mají podobu obecných tvrzení : *"Měli bychom následovat své svědomí bez ohledu na to, co si myslí ostatní lidé"* či *"Člověk potřebuje vnitřní klid k tomu, aby mohl slyšet hlas svého svědomí"*. Vyplnění dotazníku netrvá déle než 5 minut.

6.3.2 Procedura sběru dat

Sběr dat proběhne elektronicky, respondenti budou tedy dotazník vyplňovat beze stresu a v domácím prostředí.

6.4 Vyhodnocení dat

Data budou vyhodnocena statistickými metodami. Použit k tomu bude statistický program Statistical Package for Social Sciences (SPSS). Nejprve bude provedena základní deskriptivní statistika, která by nám měla poskytnout přehledný systém informací. Poté bude následovat

statistika induktivní, při níž budou za použití programu SPSS vyhodnoceny stanovené hypotézy za pomoci statistických testů.

Dotazník se skládá z patnácti otázek a jedné škály. Cílem je porovnat dva soubory (psychology a kontrolní skupinu) a charakteristiky jejich vnímání pojmu svědomí. Pro zjištění, zda jsou nějaké rozdíly mezi vnímáním pojmu svědomí u psychologů a u kontrolní skupiny, budou výsledky dotazníků porovnány za použití dvouvýběrového t-testu.

Své postoje k svědomí budou dotazovaní hodnotit na šestibodové Linkertově škále. Vyhodnocení bude provedeno zvlášť pro psychology a pro kontrolní skupinu, a to za využití percentuálního zastoupení jednotlivých stupňů škály. Toto vzniklé rozložení bude následně u těchto dvou souborů porovnáno.

6.5 Diskuse

Hlavní myšlenkou navrhovaného výzkumného projektu je zmapování způsobů, jakými vnímají psychologové pojem svědomí a zda se toto jejich vnímání problematiky liší od běžné populace. Druhotným cílem výzkumu je také ukázat, jak mohou být filosofické myšlenky, na nichž se zakládají kategorie sloužící k lepší identifikaci vnímání pojmu svědomí, podstatné a užitečné pro psychologický výzkum.

Otázky týkající se významu svědomí, co vlastně pojem svědomí pokrývá a jak je pro nás vlastně spolehlivé byly často kladeny po větší část našeho historického vývoje. Vzhledem k tomu, že právě svědomí uvádí naši pozornost k životně důležitým hodnotám, je potřeba tuto diskusi udržovat a aktivně k ní přispívat. Když psychologové mluví o svědomí, často používají obecných termínů jako "mám špatné svědomí" či "tíží mě svědomí" - je proto vhodné tyto promluvy upřesnit a blíže identifikovat, k čemuž slouží právě těchto šest kategorií.

Vnitřní vztahy mezi patnácti položkami záleží na tom, jak jednotlivci zhodnotí jednotlivé položky na šestibodové Linkertově škále. Je tedy logické, že je možné identifikovat vztahy mezi položkami u jednotlivých respondentů (například ten, který vnímá své svědomí jako extrémně přísné, bude pravděpodobně u ostatních položek skórovat jinak než jedinec, který je vnímá jako méně přísné). Špatné svědomí tedy nemusí záviset na dané eticky náročné situaci, ale spíše na vnitřním systému motivů a postojů daného jedince.

Svědomí dodnes patří v psychologii mezi opomíjená témata, možná právě proto, že není mnoho adekvátních možností, jak jej zkoumat. Domnívám se však, že právě těžká uchopitelnost pojmu svědomí může být pro výzkumníky výzvou a může značit velký potenciál k práci a rozvoji. Je důležité situaci pokud možno co nejvíce upřesnit a zmapovat, k čemuž má právě tento výzkum sloužit a může být prvním krokem k upřesnění a ujasnění této problematiky, což by bylo nepochybně prospěšné, neboť právě svědomí může být význačným motivátorem a tak ovlivnit nejen prožívání, ale i chování lidí. Vedle podnícení úvah odborníků na toto téma je možno i upozornit na tuto problematiku i část veřejnosti a tím ji inspirovat k potenciálně plodným úvahám na toto téma.

Přestože tento výzkum tedy považuji za přínosný, jsem si vědoma některých rizik, která mohou vyvstat. Především vnímám jako problematické, že výběr účastníků výzkumu proběhne na dobrovolné bázi. To sice značně ušetří čas, náklady a zvýší počet potencionálních respondentů, je však možné, že se to odrazí na jejich kvalitě. Lze samozřejmě zvažovat i kvótní výběr respondentů, který by zohledňoval i takové věci, jako je například zastoupení jednotlivých psychologických škol a přístupů v psychologii v populaci psychologů, což by se poté odrazilo i na složení souboru respondentů. Je totiž možné, že postoje k pojmu svědomí se budou u různých psychologických přístupů lišit. Patrně by bylo zajímavé a prospěšné na základě tohoto výzkumu uvažovat o výzkumu dalším, který by se zabýval právě touto problematikou - docházelo by například ke zkoumání rozdílů ve vnímání pojmu svědomí mezi psychoanalytiky a psychology, kteří absolvovali KBT výcvik. Jakkoliv však tuto problematiku považuji za zajímavou a nepochybně hodnou pozornosti, nemyslím si, že by výběr souboru musel nutně ovlivnit výsledky, neboť současná psychologie využívá především eklektického přístupu a použité postupy a metody závisí často hlavně na konkrétní situaci a klientovi.

Úspěšná realizace výzkumu nepochybně záleží na ochotě jednotlivých respondentů se na něm podílet. Proto je vhodné nalézt pro ně dostatečnou motivaci, aby s nutnou pečlivostí a přesností vyplnili dotazník. Jedna z možných motivací pro respondenty je zpětná vazba - dotazovaní se dozví, k jaké kategorii vnímání pojmu svědomí mají nejbližší. Vzhledem k tomu, že se jedná o relativně krátký dotazník vyplňovaný elektronicky, tedy z klidu a pohodlí domova, a navíc o poměrně atraktivní a zajímavé téma, považovala bych tuto motivaci za dostatečnou.

Pro zachování co největší možné podobnosti skupiny psychologů a kontrolní skupiny je nutné ohlídat mnoho proměnných, jako je například věk či pohlaví. Tato fakta je důležité sesbírat v

úvodním dotazníku a pečlivě zpracovat, aby mohlo dojít k co největšímu zobecnění pro celou populaci psychologů.

Bylo by také vhodné věnovat pozornost unifikaci prostředí, ve kterém respondenti svůj dotazník vyplňují (například je-li s nimi někdo v místnosti, mnoho rušivých vlivů atd.) a jejich momentálnímu psychickému stavu (únava, špatná nálada...) a vzít tyto faktory v potaz. Je však nesmírně komplikované tyto věci kontrolovat vzhledem ke zvolené metodě sběru dat, doufám tedy, že tyto nedostatky nahradí některé přednosti elektronického sběru, jako například větší počet respondentů.

Je třeba také vzít v úvahu to, že dotazník PCQ nemůže nikdy pokrýt všechny možné způsoby vnímání svědomí. Nicméně klade si za cíl formulovat alespoň ty nejznámější pojetí pojmu svědomí a vyjít z nich ve svých kategoriích. Zdá se, že naše vnímání svědomí ovlivňuje naše prožívání a chování se v náročných etických situacích - pokud je tento hlas svědomí nedostatečně projevován či dokonce potlačen, může dojít k nepříjemným tíživým stavům špatného svědomí. Je tedy žádoucí, aby se psychologové tomuto hlasu naučili co nejlépe a nejpřesněji naslouchat, k čemuž může sloužit právě tento výzkumný projekt. Jak již bylo řečeno výše, lze jej rovněž vnímat jako podnět pro diskusi o důležitosti uchopení svědomí nejen mezi odborníky, ale i mezi běžnou veřejností.

Závěr

Vina a svědomí jsou nepochybně důležitým psychologickým a filosofickým problémem. Co si však z Jaspersova díla může vzít současná psychologie? Nepochybně jeho humanistické ctění individuality každého jedince a pevnou víru v lidskou lásku, která je (ať v jakékoliv formě) dle Jaspersova myšlení schopna čelit i těm nejtemnějším momentům. Jaspers však v otázce viny překračuje kategorii vnitřního světa jednotlivce a propojuje ji s vnějším světem lidského společenství, politiky a kultury daného národa. V neposlední řadě pak vnímá problematiku viny jako něco, co je třeba vnímat skrze transcendenci - metafyzická vina se může právě pouze skrze transcendenci projevit. Přestože o ní může rozhodnout jen dotyčný jednatel, tak se velice úzce týká celého lidského společenství a jeho projevů. Psychologie by tedy neměla zkoumat vinu a svědomí jen jako privátní kategorie subjektu, ale vždy jako společenský fenomén.

Jaspersovo myšlení však nesklouzává k abstraktní filantropii, která může vést k rozmělnění svého účinku. Pro Jasperse je extrémně důležitá právě solidarita těch nejtěsnějších lidských svazků - podle této idey i žil, když odmítl opustit svou ženu přestože věděl, že je ohrožen jeho život. Jaspersova filosofie nikdy neměla sloužit jen k neplodnému teoretizování, dle svého autora měla být filosofií žitou a prožívanou. Se stejným záměrem byla psána i kniha *Otázka viny* - za účelem přerodu nejen jednotlivých lidí, ale celého německého národa. Jaspers se vždy cítil být Němcem, tedy nikdy sám sebe neviděloval ze skupiny lidí, o jejíž vině psal, naopak otevřeně přiznával, že je její součástí. Věděl dobře, že skrýváním se před problémem viny či racionalizacemi a omluvami nikdy nemůže dojít k přerodu jedince ani národa - k přeměně a očistě může dojít pouze skrze důkladnou a náročnou sebereflexi. Když tedy Jaspers tvrdí, že filosofie je pro psychologii nejen významným pomocníkem, ale v některých případech přímo zásadním jádrem, myslí tím nepochybně právě tyto přeměny lidské duše.

Použitá literatura

Clark, W. (2006). *Beyond Catastrophe: German Intellectuals and Cultural Renewal after World War II*. Lanham: Lexington books.

Coffin, A. (1991). *The Questions of Tragedy*. New York: The Edwin Mellen Press.

Dostojevskij, F. M. (2004). *Bratři Karamazovi*. Praha: Academia.

Freud, S. (1989). *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon.

Fromm, E. (1967). *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Fuchs, T., Breyer, T., Mundt, Ch. (2014). *Karl Jaspers's Philosophy and Psychopathology*. New York: Springer.

Fulford, K., Davies, M., Gipps, R., Graham G. (2013). *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry*. Oxford: Oxford University press.

Gatta, G. (2005). *Theorizing among Ruins: Karl Jaspers and the Political Theory of Boundary Situations*. Ohio: The Ohio State University.

Havelka, M. Karl Jaspers: Život a dílo. In: Jaspers, K. (2000). *Šifry transcendence*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

Janke, W. (1995). *Filosofie existence*. Praha: Mladá fronta.

Jaspers, K. (2008). *Duchovní situace doby*. Praha: Academia.

Jaspers, K. (1991). *Otázka viny*. Praha: Mladá fronta.

Jaspers, K. (1997). *Nietzsche: An Introduction to Understanding his Philosophical Activity*. Blatimore: The Johns Hopkins University Press.

Jaspers, K. (2000). *Šifry transcendence*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.

Jaspers, K. (1996). Úvod do filosofie. Praha: Oikoymenh.

Kant, I. (1996). Kritika praktického rozumu. Praha: Svoboda.

Kant, I. (1990). Základy metafyziky mravů. Praha: Svoboda.

Kendler, K., Parnas, J., (2008). Philosophical Issues in Psychiatry: Explanation, Phenomenology and Nosology. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Kratochvíl, Z. (2009). Filosofie mezi mýtem a vědou. Praha: Academia.

Mann, T. (1986). Doktor Faustus. Praha: Mladá fronta.

Mellena, G. (1994). Collective Responsibility. Amsterdam: Rodopi.

Moses, A. (2007). German Intellectuals and the Nazi Past. Cambridge: Cambridge University Press.

Nietzsche, F. (2002). Genealogie morálky: polemika. Praha: Aurora.

Peach, F. (2008). Death, "Deathlessness" and Existenz in Karl Jaspers' Philosophy. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Petříček, M. (1997). Úvod do současné filosofie. Praha: Herrmann a synové.

Stanghellini, G., Fuchs, T., (2013). One Century of Karl Jaspers's General Psychopathology. Oxford: Oxford University Press.

Thornhill, Ch. (2002). Karl Jaspers: Politics and Metaphysics. London: Routledge.

Tymieniecka, A-T. (2006). Logos of Phenomenology and Phenomenology of the Logos. Dordrecht: Springer.

Ward, M. (2003). Conscience in Kanthian Ethics. Brigham: Brigham Youth University

Wautischer, H., Olson, M. Walters, G. (2012). *Philosophical Faith and the Future of Humanity*. Dordrecht: Springer.

Wilson, M. (2007). *The Emotion of Regret in an Ethics of Response*. Indiana: Indiana University Press.

Wisser, R., Ehrlich, L. (1993). *Karl Jaspers: Philosopher among philosophers*. Würzburg: Köningshausen und Neumann.

Wolin, R. (1993). *The Heidegger Controversy*. Cambridge: MIT Press.